

Hüseyin Cahit Yalçın'ın Malta Hatıraları

Hüseyin Cahit Yalçın's Malta Memoirs

Ahmet Ali GAZEL*

Öz

Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Devleti'nde, İngilizlerin de baskısıyla ülkenin önde gelen kişileri tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilmiş ve daha sonra bunların bir kısmı Malta Adası'na sürülmüştür. Sürgüne giden bu kişiler arasında İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden Hüseyin Cahit Yalçın da yer almıştır.

Malta'ya sürgüne gönderilerin bazıları gibi Hüseyin Cahit de sürgün hatıralarını kaleme almıştır. Hatta bu hatıralarını değişik tarihlerde olmak üzere üç defa yayımlamıştır. İlk olarak 1925 yılında Tanin'de yayımlamıştır. 1934-35 yıllarında Yedigün dergisinde tekrar yayımlamıştır. Son olarak ise 1955 yılında Halkçı gazetesinde yayımlamıştır. Hüseyin Cahit'in farklı tarihlerde tekrar yayımladığı Malta hatıraları hemen hemen aynı metne sahiptir. Ancak bazı olaylar hakkında birinde olmayan bir ayrıntıyı diğerinde verebilmektedir.

Bu bildiriye, özellikle Yedigün dergisinde yayımladığı metne dayalı olarak Hüseyin Cahit Yalçın'ın Malta hatıraları anlatılmıştır. Bunun yanında bildiri hazırlanırken Tanin ve Halkçı'daki metinler de kontrol edilerek tespit edilen farklı bilgiler de dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Malta, Osmanlı Devleti, Hüseyin Cahit Yalçın, İttihat ve Terakki

Abstract

After the Mondros Armistice, the leading people of the country were arrested and imprisoned in the Bekirağa Company in the Ottoman State, and then some of them were deported to the Island of Malta.

Hüseyin Cahit Yalçın, one of the leading names of the Committee of Union and Progress, was among those who went into exile. Like some of the exiles sent to Malta, Hüseyin Cahit wrote his exile memories. He even published these memories three times, on different dates. It was first published in Tanin in 1925. He published it again in Yedigün magazine in 1934-35. Finally, it was published in Halkçı newspaper in 1955. Maltese memories which Hüseyin Cahit re-published on different dates have almost the same text. However, it is able to give one detail about some events in another.

In this report, especially Malta memories of Hüseyin Cahit Yalçın based on the text published in Yedigün magazine. In addition, while preparing the paper, the texts in Tanin and Halkçı were also checked and different information determined was taken into consideration.

Keywords: Malta Island, Ottoman State, Hüseyin Cahit Yalçın, Union and Progress.

* (Prof. Dr.); Afyonkocatepe Üniversitesi, agazel@aku.edu.tr; ORCID:orcid.org/0000-0002-7211-6032

Giriş

Mütareke döneminin kayda değer olaylarından, Hüseyin Cahit'in deyimiyle "milli facialarından"¹ biri de Malta'ya yapılan sürgünlerdir. Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'a giren İngilizlerin de baskısı ve hazırladıkları listelerle² ülkenin önde gelen kişileri Tefik Paşa Hükümeti tarafından tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilmiştir. Daha sonra İngilizler tarafından bu tutukluların bir kısmı, uydurma suçlarla³ Malta Adası'na sürülmüştür. Sürgünün amacı, savaş sorumlusu oldukları gerekçesiyle İttihatçıları cezalandırmak olduğu kadar, ondan daha fazla Milli Mücadeleyi etkisiz hâle getirmektir. Zira İngilizler ilk olarak subayları hedef almıştır. Hürriyet ve İtilafçılar ise önde gelen İttihatçıları tutuklatarak iktidara tam olarak hâkim olmak istiyorlardı.⁴

Mart 1919-Kasım 1920 tarihleri arasında 144 Türk Malta'ya sürgüne gönderilmiştir. Bu kişiler Osmanlı Dönemi'nde önemli görevlerde bulunmuş ve daha sonra Cumhuriyet Dönemi'nde de üst düzey görevlerde bulunacak zatlardır. İçlerinde sadrazamlık, nazırlık, şeyhülislamlık, meclis başkanlığı, mebusluk yapmış kişiler bulunmaktaydı. Bunun yanında ordu komutanları, yazarlar, valiler ve gazeteciler de yer almaktaydı. Özetle o dönemin asker ve sivil üst düzey kişileri sürgüne gönderilmiştir.

Malta'ya ilk sürgün kafilesi 29 Mart 1919 tarihinde ulaşmıştır. 23 Mayıs'ta yapılacak Sultanahmet Mitingi sırasında olaylar çıkabileceğini haber alan İngilizler mitingden bir gün önce 27 Mayıs'ta Bekirağa Bölüğü'ne İngiliz ve Fransız muhafızlar yerleştirmişlerdir. 28 Mayıs günü ise 78 kişi Prencess Ena vapuruyla Malta'ya yola çıkarılmıştır. Bu 78 kişiden 67'si Bekirağa Bölüğü'nden alınmıştır. 11'i ise İngilizlerce dağıtılan Kars Şurası üyeleridir. 78 kişiden 12'si Mondros'a bırakılmışlardır. Geriye kalan 41 kişi, 2 Haziran 1919 tarihinde Malta'ya ulaşmıştır. Bunlar arasında Hüseyin Cahit (Yalçın) de yer almıştır. Malta'ya son sürgün ise 20 Kasım 1920 tarihinde yapılmıştır. Bu tarihten sonra Malta'ya sürgün yapılmamıştır.⁵

Malta sürgünleri ancak 16 Mart 1921 tarihinde yapılan antlaşma neticesinde kurtulabilmişlerdir. İkinci İnönü Zaferi sonrası 12 Nisan 1921 tarihinde İngilizler 40 sürgünü serbest bırakmaya karar vermişler ve bu 40 kişi 30 Mayıs 1921 tarihinde İtalya'ya gönderilmiştir.⁶ İngilizlerin serbest bırakmak istemediği 16 sürgün ise 6 Eylül 1921'de Malta'dan kaçmıştır. 23 Ekim 1921 tarihinde varılan anlaşma gereğince, Malta'da bütün sürgünler serbest bırakılmış ve 30 Ekim 1921'de İnebolu'ya gitmek üzere yola çıkarılmışlardır. Malta'da kalan son 59 sürgünün 1 Kasım 1921 tarihinde İnebolu'ya ulaşmasıyla iki yıla yakın devam eden Malta sürgünleri meselesi de sona ermiştir.⁷

Malta sürgünü bittikten sonra birçok kişi hatıralarını yazmıştır.⁸ Bunlardan biri de Hüseyin Cahit Bey'dir Hatta Hüseyin Cahit, hatıralarını farklı tarihlerde üç defa yayımlamıştır. İlk olarak 7 Mart 1925-13

¹ Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta", *Halkçı*, 6 Şubat 1955.

² İngilizler 23 Ocak ve 20 Nisan 1919 tarihlerinde tutuklanması için İstanbul hükümetlerine 223 kişinin ismini vermişlerdir. Bkz. Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Ankara 1985, s. 68.

³ Tutuklamalar ve sürgün o kadar gelişigüzel yapılmıştır ki bazen yanlış kişiler bile tutuklanmıştır. Örneğin İttihat ve Terakki Merkezi Umumisi üyelerinden Rıza Bey yerine yanlışlıkla Bursa Mebusu Rıza Bey tutuklanmıştır. Bu kişinin yanlışlıkla tutuklandığını anlatınca, Polis müdürü, "O da İttihatçı değil mi?" diye sormuş ve evet cevabını alınca "varsın o da yatsın" demiştir. Nitekim Rıza Bey, Malta'ya sürgüne de gönderilmiştir. Yalçın, "Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta", *Halkçı*, 12 Şubat 1955.

⁴ Şimşir, *age*, s. 65.

⁵ Şimşir, *age*, s. 89-197.

⁶ Şimşir, *age*, s. 367-369.

⁷ Şimşir, *age*, s. 395-404.

⁸ İlk hatıralarını yazan Edirne Mebusu Mehmet Şeref Bey olmuştur. Mehmet Şeref Bey, 28 Nisan 1921 tarihinde *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde anılarını yayımlamaya başlamıştır. Bkz. "Malta Hatıratı-Malta'da Türkler", *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Nisan-29 Mayıs 1337. Bunun dışında Malta'ya dair anılarını yazanlardan bazıları şöyledir: Süleyman Nazif, *Malta Geceleri*, İstanbul 1342; Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1888-1922*, Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç, I, İstanbul 1997, s. 474-486;

Nisan 1925 tarihleri arasından kendi gazetesi *Tanin*'de "Malta Hatıraları" başlığı altında yayımlamıştır.⁹ İkinci olarak 7 İkciteşrin 1934-3 Temmuz 1935 tarihleri arasında *Yedigün* dergisinde "Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevfif, Esaret, Fırar" başlığı altında yayımlamıştır.¹⁰ Hüseyin Cahit Malta hatıralarını son olarak *Halkçı* gazetesinde yayımlamıştır. 30 Ocak 1955-20 Mart 1955 tarihleri arasında "Meşrutiyet Devri ve Sonrası: Mütareke ve Malta" başlığı altında yayımlanmıştır.¹¹ Bu metinler çok küçük farklar dışında hemen hemen aynıdır. Örneğin *Tanin*'de ve *Halkçı*'da Malta'dan sonra neden Türkiye'ye dönmediği yönündeki eleştirilere cevap verirken *Yedigün*'de buna yer vermemiştir. Bunun yanında sürgün öncesi siyasi durum hakkında en geniş bilgiyi *Halkçı*'da yayınladığı hatıralarında vermiştir. Hüseyin Cahit *Halkçı*'da dönemin *İkdam* gazetesinden alıntılar yaparak Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi, mağlubiyetin sorumlusu olarak görülen İttihat ve Terakki'ye yapılan ağır eleştiriler, Talat Paşa'nın istifası sonrası kurulan hükümetler ve Meclis-i Mebusan'ın feshi gibi konulardan bahsetmiştir. Hatta Hüseyin Cahit burada "hazin bir talih" dediği bir tesadüften de bahsetmiştir. Hüseyin Cahit'i tutuklayan Tevfik Paşa Hükümeti, 19 Kasım 1918 tarihinde Hüseyin Cahit'in yönettiği Meclisten güvenoyu almıştır.¹² Diğer yandan yeri geldikçe *Yedigün* ve *Halkçı*'daki tefrikalara *Tanin*'deki ilk tefrikadan alıntılar koymuştur.

Hüseyin Cahit'in hatıraları birçok anıya göre oldukça ayrıntılıdır. Hatta Mustafa Reşad Mimaroğlu, Hüseyin Cahit'in konuyu oldukça iyi anlattığı gerekçesiyle sürgün günlerine ait bir şey yazmaya gerek duymadığını ifade etmiştir.¹³

Hüseyin Cahit, Malta hayatına dair hatıralarının bir günlük mahiyetinde olmadığını belirttikten sonra bunun sebebini şöyle açıklamıştır:

"İlk günlerde o kadar meyus ve nevmid idik ki bir zaman hür vatanda hür insanlar arasına karışıp da yaşamak hakkını aklımıza tekrar getirmiyorduk. Böyle bir haleti ruhiye içinde her günkü vekayi ve ihtisasatı kaydetmeye bittabi imkân olamaz. Onun için yazdıklarım ve anlattıklarım esaret hayatımın pek eksik bir parçasının müruru zaman ile ötesi berisi silinmiş donuk bir inikâsından ibarettir. Yazdıklarım fazla değil eksik, şiddetli değil sönüktür".

Hüseyin Cahit, hatıralarının "bir kin ve gazez sözleri" olmadığını ve yazarken de asla intikam hissine kapılmadığını belirtmiştir. Hüseyin Cahit Bey, "Türk Milletinin hayatında vatandaşlardan bir kısmının düşman eline teslim edilmesi bir misline daha tesadüf kabil olmayan" bir hadise olduğunu, bu utandırıcı ve elim tarihi vakaya ait hatıratının unutulmaması gerektiğini belirttikten sonra, bunun yanında Malta sürgününe dair hatıralarını İngiliz Askeri Heyetinin savaş sonundaki haleti ruhiyesini ve Türklere karşı yaptıkları muamelenin de ortaya konması için yazdığını kaydetmiştir.¹⁴

Hüseyin Cahit, yazdıklarının "samimi ve hakiki" bir tarih sayfası olduğunu ifade ettikten sonra Malta hatıratının İngilizler aleyhinde kesinlikle bir iddianame olmadığını belirtmiştir. Yaşadıkları felaketin Türk-İngiliz düşmanlığını artırmasını istemediğini özellikle vurgulayan Hüseyin Cahit, "Malta hatıralarını, unutmamak ve ebediyen düşman olmak için" yazmadığını da kaydetmiştir.¹⁵

Ahmet Ağaoğlu, "Mütareke ve Malta Hatıraları", *Akın*, 1-25 Temmuz 1933; Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, V, İstanbul 1993, s. 47-82; Halil Menteşe'nin Anıları, İstanbul 1986, s. 240-243.

⁹ Hüseyin Cahit (Yalçın), "Malta Hatıraları", *Tanin*, 7 Mart 1341-13 Nisan 1341.

¹⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, "Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar", *Yedigün*, 87, 7 İkciteşrin 1934-121, 3 Temmuz 1935.

¹¹ Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta", *Halkçı*, 30 Ocak 1955-20 Mart 1955.

¹² Yalçın, "Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta", *Halkçı*, 31 Ocak 1955.

¹³ *Milli Mücadele Döneminde Bekirağa ve Malta Anıları*, Hazırlayan: Mehmet Akif Bal, İstanbul 2003, s. 426.

¹⁴ Yalçın, "Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta", *Halkçı*, 19 Mart 1955.

¹⁵ Yalçın, "Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta", *Halkçı*, 20 Mart 1955.

Hüseyin Cahit'in Tevkif Edilmesi

Birinci Dünya Savaşı yenilgisi İttihatçılar açısından büyük bir prestij kaybı olmuş ve haklarından gazetelerde ağır eleştiriler yapılmaya başlamıştır. Eleştiriye uğrayanlardan biri de Hüseyin Cahit'tir. Hüseyin Cahit'in özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Men-i İhtikâr Komisyonu'ndaki görevinden dolayı eleştiriliyor¹⁶ ve "ihtikâr ile kesb-i servet" etmekle itham ediliyordu.¹⁷ Bunun yanında Hüseyin Cahit için ortaya atılan suçlamalardan biri de 31 Mart sonrası "Yıldız yağması" sırasında murassa iki okka takımı ile iki murassa saat almış olmasıydı.¹⁸

Hüseyin Cahit, sadrazama bir mektup yazarak hakkındaki ithamlarla ilgili olarak soruşturma açılmasını istemiştir.¹⁹ Ancak daha buna cevap alamadan gözaltına alınmıştır. Hüseyin Cahit, tevkif edileceklerini Mithat Şükrü (Bleda) Bey'den öğrenmiştir. 25 Aralık 1918 tarihinde ziyaretine gelen Mithat Şükrü, hükümetin Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na iki güne kadar tevkifat yapacağına dair söz verdiğini söylemiştir. Bu haber üzerine Hüseyin Cahit, Mithat Şükrü ile beraber hiçbir yere kaçmayarak²⁰ olayları takip etmeyi ve hareketlerinden dolayı gelebilecek her türlü mesuliyeti kabul ederek beklemeyi uygun görmüştür. Bu arada İttihatçıların tutuklanacağı söylentileri çıkınca *La Turquie* muhabirlerinden Seon ve Duyun-ı Umumiye Müfettişlerinden Yani Efendi, Hüseyin Cahit'e gelerek kendisini saklayabileceklerini söylemiştir. Ancak Hüseyin Cahit bu teklifleri reddetmiştir.²¹

Hüseyin Cahit, gerçekten Mithat Şükrü ile görüşmesinden kısa süre sonra 29 Ocak'ı 30 Ocak'a bağlayan gece gözaltına alınmıştır²² Hüseyin Cahit ile beraber 25 kişi daha tutuklanmıştır. Hüseyin Cahit'e göre kendisini İngilizler değil, Hürriyet ve İtilafçılar tutuklatmıştı.²³ O sırada Hariciye Nazırı sıfatıyla kabinede bulunan Reşit Paşa, Hüseyin Cahit'e gönderdiği haberde "İngilizlerin verdikleri listede Cahit

¹⁶ Hüseyin Cahit'i bu görevi nedeniyle eleştirenlerden biri Refik Halit Karay'dı: "Ne tabut bulunuyordu, ne mezarıcı, ne de imam. Hele kefen bezi almak için Hüseyin Cahit Bey'in reislik ettiği "Men-i İhtikâr" komisyonuna başvurmak lazım gelirdi. Ama o sırada meşhur muharrir Sıraserviler Caddesi'nde, koridorlarına servi değil, sıra sıra endam aynaları dizilmiş bir konakta oturup "garam" (aşk, sevgi) fitleri dolduruyordu, gönül avutuyordu. Refik Halit Karay, *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul 1996, s. 290.

¹⁷ Yalçın, "Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta", *Halkçı*, 4 Şubat 1955.

¹⁸ Yalçın, "Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta", *Halkçı*, 5 Şubat 1955.

¹⁹ Yalçın, "Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta", *Halkçı*, 1 Şubat 1955.

²⁰ Ancak hatıralarında kaçmadığına pişman olduğunu belirtmektedir: "Bunun pek nazari âdeta çocukça bir mütalaa olduğunu sonraki tecrübemin verdiği bir salahiyetle temin etmek isterim. Kanundan, adaletten kaçılmazdı. Fakat şekavetten kaçmak icap ederdi. Biz ortada dönen kanun lafzına, zevahire aldaniyorduk. Hâlbuki kanun ve mahkeme sözleri hakikatte Hürriyet ve İtilaf Fırkasının intikam almak maksadını gizlemek için ortaya atılmış bahanelerdi. Burasını anlamak, evelden görmek iktiza ederdi. Kanun ile hiç münasebeti olmayacak surette tevkif edildikten ve uzun müddet, bizi mahkeme huzuruna sevk ediniz diye bağırıp da hiçbir cevap alamadıktan sonra, başımızı işte bu hakikate çarpmış bulunuyorduk", Yalçın, "Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta", *Halkçı*, 7 Şubat 1955.

²¹ Hüseyin Cahit, *Halkçı*'daki tefrikada ise evine gelip giden masöz Matmazel Otoni ile Selanikli Sarım Kibar'ın kendini saklama teklifinde bulunduğunu belirtmektedir. Yalçın, "Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta", *Halkçı*, 1 Şubat 1955.

²² Tutuklamalar basına şu şekilde yansımıştır: "Görülen lüzum üzerine, İttihat ve Terakki erkân ve müteneffizanı dün sabah polis müdüriyetince tevkif edilmişlerdir. İstihsal ettiğimiz malumata göre, bunlar asayiş-i memleketin icap ettirdiği esbaptan dolayı muhakemeleri icra olunmak üzere tahti tevkife alınmışlar ve polis müdüriyetine isal olunmuşlardır", *İkdam*, 31 Kânunusani 1335; *Halkçı*, 1 Şubat 1955. *İkdam*'ın başmakalesinde ise "...Mezaya-yı bergüzidesinin tahatturuna naminin yadedilmesi kâfi olan Hüseyin Cahit Bey'in tevkifi unutulmamıştır" denmiştir. Hüseyin Cahit bu cümle üzerine "İkdam, meslek şerefi ve tesanütü namına bu kadcılık bir tekmeyle esirgememişti" yorumunda bulunur. Yalçın, "Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta", *Halkçı*, 1 Şubat 1955.

²³ İngilizlerin hazırladıkları belgelere göre ise Hüseyin Cahit, isminin yanına yıldız işareti konularak İngilizler için en tehlikeli isimler arasından sayılmıştır. İsmi yanına suçu da belirtilmiştir: "Asayiş bozmak", Şimşir, *age.*, s. 97.

Bey'in ismi yoktu; sonradan Meclis-i Vükela'da ismi listeye sokuldu" demiştir. Zira Hürriyet ve İtilaf Fıkrası erkânı, Dâhiliye Nazırı İzzet Bey'i böyle bir tevkifat yaptırması için sıkıştırmaktaydı.²⁴

Hüseyin Cahit diğer tutuklananlarla birlikte önce Sirkeci'deki Sanasaryan Hanı'nda bulunan Polis Müdüriyetinin son katında yeni yapılmış olan odalara konulmuş ve burada 18 gün kalmıştır. Burada herkese birer oda bulmak mümkün olmadığından bazıları daha büyük odalarda birkaç kişi kalmak zorunda kalmışlardır. Hüseyin Cahit'e ise tek bir oda düşmüştür. Hüseyin Cahit, kaldıkları yerler için "Bunlar sonra "tabutluk" diye meşum bir şöhret kesbeden yerler olacaktır, zannediyorum" dedikten sonra Sanasaryan Hanı'ndaki yaşadıklarını şöyle anlatmıştır:

"Fakat hücrem pek dar olmasına rağmen bir karyola ve küçük bir masa alıyordu. Her halde o tarihte tabutluk denilecek bir mahiyeti yoktu. Ailemizin bizleri ziyaret etmesine mümanaat edilmemişti. Birbirimizle de ihtilât edebiliyorduk. Tevkifler usulsüz ve kanunsuzdu. Fakat gördüğümüz muamelede şiddet ve huşunet yoktu. Hep İttihatçılardan mürekkep bir cemaat teşekkül edince orada manevi kuvvet ve neşe de eksik olmazdı. Gecelerimiz sohbetler ve şakalar içinde pek tatsız geçmiyordu".²⁵

Daha sonra Hüseyin Cahit arkadaşlarıyla beraber 16 Şubat 1919 tarihinde Bekirağa Bölüğü'ne sevk edilmiştir.²⁶ Burada kendilerinden önce tutuklanmış olan Süleyman Numan Paşa, Halil Paşa, Seyfi Bey gibi kişilerle karşılaşmıştır. Bu kişiler kendilerine birer oda bulmuşken, Hüseyin Cahit ve arkadaşları ise büyük koğuşa yer bulabilmişlerdir. Hüseyin Cahit Bekirağa Bölüğü hakkındaki ilk duygularını şöyle dile getirmiştir: "Sanasaryan Hanı'nda dar fakat yalnız bir hücrede yaşamağa alıştıktan sonra böyle yüz kişi bir arada, gürültü ve patırtı içinde pis bir koğuşa tıklamak pek fena geliyordu... İlk defa olarak içimde bir hiddet duydum. Kime olduğunu bilmeden, dargın bir halde, karyolama büzüldüm". Hüseyin Cahit, daha sonra Rahmi, Mithat, İsmail Canpolat ve Hacı Adil Beylerle beraber eski bir kalem odasına taşınmış ve buraya bir soba kurduklarıdır.²⁷

Hüseyin Cahit'in Bekirağa Bölüğü'ndeki günleri birbirlerini ziyaret ve sohbetle geçmiştir. Ancak sohbetten fazla meşgul olunan şey "fal" olmuştur. Bu âdeti Sanasaryan Hanı'nda iken pasyans açarak Karasu çıkarmıştır: "Bu pasyans mevkufklar yanında çarçabuk bir fal mahiyetini aldı. Sarı bir hastalık gibi herkese bulaştı. Şimdi hangi odaya gidilse, hangi koğuşa girilse, elde bir deste yahut birkaç deste iskambil kâğıdı ile pasyans açanlar ve neticeye göre memnun olanlar yahut canı sıkılanlar görülüyordu!".

Bu arada Bekirağa Bölüğü'ne yeni mevkufklar da gelmiştir. Sadrazam Sait Halim Paşa da dâhil olmak üzere, bazı nazırların yanı sıra yabancı esirlere kötü muamele ettikleri bahanesiyle bazı garnizon zabıtları de tevkif edilmiştir. Ermeni tehcirinde alâkadar oldukları gerekçesiyle bazı memurlar da Bekirağa'ya getirilmiş ve koğuşlar hıncahınç dolmuştur.

Hüseyin Cahit'e göre Bekirağa Bölüğü'ndeki tutukluluk hayatı, hürriyetten mahrumiyet acısı hesaba katılmazsa, tahammül edilmeyecek derecede değildir. Herkes kendisine uyan arkadaşlarıyla bir sohbet

²⁴ Yalçın, "Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta", *Halkçı*, 7 Şubat 1955; Hüseyin Cahit tutuklanma kararlarının 27 Aralık 1918 tarihindeki Meclis-i Vükela toplantısında verildiğini yazmaktadır. *Tanin*, 7 Mart 1341.

²⁵ Yalçın, "Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta", *Halkçı*, 1 Şubat 1955.

²⁶ Bu Hüseyin Cahit'in Bekirağa Bölüğü'ndeki ilk hapsi değildir. Hüseyin Cahit 11 Eylül 1912 tarihinde, *Tanin*'deki makaleleri nedeniyle bir ay hapse mahkûm edilmiş ve önce Bekirağa Bölüğü'nün bodrum katına yerleştirilmiştir. Ancak tepkiler üzerine yarım saat sonra Umumi Hapishaneye nakledilmiştir. Hüseyin Cahit o zamanki Bekirağa Bölüğü izlenimlerini şöyle aktarmıştır: "Birkaç ayak kırık, tahta merdivenden çıkarak odanın topraktan biraz yükseğe kaldırılmış döşemesine çıktık. Çırçıplak, pis bir yerdi ve orada yarı belinden yukarı çıplak bir adam, bacaklarında fersude bir pantolon, yüzü gözü perişan, yere oturmuş, bitlerini ayıklıyordu. Yanımızdakiler orada iken, istikrahımızı yenmeğe, hiçbir şey belli etmemeğe çalışarak üç arkadaş yüz yüze baktık. Ses çıkarmadan ve oturacak bir yer olmadığı için, ayakta durduk. Kapıyı üzerimize kilitlediler ve bizi bu adamla baş başa bıraktılar. O, lâkayd, bir lakırdı bile söylemeden temizlenmekte, haşereleri tırnakları arasında kırmakta devam ediyordu". Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları", *Fikir Hareketleri*, Sayı: 177, 13 Mart 1937, s. 326.

²⁷ Yalçın, "Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırah", *Yedigün*, 87, 7 İkinciteşrin 1934.

meclisi teşkil etmiş, eski İttihatçı zabitlerden Hapishane Müdürü Ali Bey de nazik ve insanî muamelesiyle bu felâket günlerinin yükünü olabildiğince hafifletmiştir. Hüseyin Cahit, akşamları bazı koşullarda güzel bir rakı âlemi yapıldığını, tatlı tatlı şarkılar söylendiğini de ifade etmektedir. Hüseyin Cahit, Bekirağa'da neredeyse ev sahibi konumuna geldiklerini, müdür ve nöbetçi askerlerin kendilerini oldukça muhabbetli davrandıklarını belirtmektedir:

“Kapılarda süngü takarak bekleyen Mehmetçikler nazarında, bütün muhafız zabitler nazarında mevkular Türk milliyetçiliğini ve vatanperverliğini, ecnebi ve bilhassa dâhili ırk düşmanlarına karşı mücadeleyi temsil ediyorlardı. Resmî hükümet âdeta memleket haini mevkiinde idi... Ödemişli bir neferimiz vardı... Tecrit edilmiş Mithat Şükrü Bey'e onunla gazete yollardık. Bir gün gazeteyi verip vermediğini sorduk. Nöbetçiye teslim etmiş. Acaba eline gitti mi? diye anlamak istedik. Cevap verdi: Merak etmeyin, kontrol ettim. Nöbetçi bizdendir! Bizden! Bunu ne kadar derin bir iman ile ne kadar sakin ve vakur bir tarzda söylüyordu. Bu bir neferdi; bir köylü idi. Fakat bir efendi idi ve kalbinde bir insan ve Türk ruhu çarpıyordu. O, fitrî dirayeti ve hissi selimi ile mevkuların memleketi ve vatanseverliği temsil ettiklerini, hükümetin ise ecnebiye karşı zilleti, aczi ve hamiyetsizliği temsil ettiğini anlamıştı. Hiçbir menfaat mukabilinde olmadan sırf içindeki yüksek memleket aşkı namına bu hizmeti ifa ediyordu”.

Tutuklular Bekirağa Bölüğü'nde o kadar rahat hareket etmişlerdir ki içeriye silah ve bomba dahi sokabilmişlerdir. Gereçekleri, tehcir meselesinden dolayı bazı askerlerin tahrik edilerek Bekirağa Bölüğü'nü basmasından korkmalarıydı. Hüseyin Cahit, Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu iken 10 Nisan 1919 tarihinde Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey idam edilmiştir. Hüseyin Cahit, bu hadisenin kendilerini oldukça üzdüğünü ve manevi kuvvetlerini kırdığını ifade etmektedir.

Hüseyin Cahit ve arkadaşları kanunsuz olarak tutuklandıkları gerekçesiyle İstinaf Müdde-i Umumililiği'ni göreve davet için bir dilekçe vermişlerdir. Ancak dilekçenin arkasına bizzat Dahiliye Nazırı İzzet Bey, “esbab-ı siyasiyeye mebni meclis-i vükela kararı” ile tutuklandığını yazmıştır.²⁸

Hüseyin Cahit, Bekirağa Bölüğü'nde haklarında herhangi bir muamele yapılmadan uzun müddet beklediklerini, sık sık tutuklanma sebeplerini sorduklarını belirttikten sonra hükümetin haklarında “bir suç bulmaktan aciz olduğunu gösterecek garip bir hareket” yaptığını ifade etmektedir. Hükümet gazetelere ilan vererek Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu bulunanlardan şikâyetçi olanların dava açmasını istemiştir. Bu ilan sonrası bir Musevi dükkân sahibi “Men-i İhtikâr komisyonu tarafından yirmi dört saatten fazla mevkuf tutulmuş olmasından” dolayı Hüseyin Cahit hakkında şikâyetle bulunmuştur. Hüseyin Cahit, bu suçlamaya verdiği cevabı şöyle aktarmaktadır:

“Buna alaylı bir lisanla mukabele de buldum. Bu kadar zamandır bir tevkif müzekkeresi bulunmadan, mevkuf tutulduğumuz bir kerecik bile bir mustantik huzuruna çıkarılmamış olduğumuz halde yirmi dört saatten fazla tevkif müzekkeresiyle mevkuf bırakılmış bir vatandaşın şikâyetine kıymet ve ehemmiyet verilmesini görmek memnuniyet ve teselliye mucip olduğunu, bizim de adalete kavuşacağımızın ve hakkımızın aranacağı zamanın gelmiş sayılabileceğini cevaben bildirdim. Ondan sonra bir daha bir şey sorulmadı”.²⁹

Hüseyin Cahit, hükümetin ancak 41 gün sonra harekete geçerek adli takibata başladığını belirttikten sonra 13 Mart'taki sorgusunu şöyle anlatır: “İstintak edilmek için Adliyeye götürüldük. İsmimi unuttuğum bir Ermeni müstantikin³⁰ karşısına çıkarıldım. Bana hüviyetimi sordu, tahsilimi sordu. Doğduğum tarihi

²⁸ Bu cevap üzerine Hüseyin Cahit, şunları yazmıştır: “Esbab-ı siyasiyeye mebni meclis-i vükela kararı ile tevkifat! Tecrübede, namuslu, kar aşına veziriazam Tevfik Paşa bu usulü ihdas etmişti. İstinaf müdde-i umumiside aldığı böyle bir cevap üzerine ağzını kapayıp bir köşeye çekilirken kendisini vazifesini yapmış addıyla vicdanen müsterih oluyordu. Sonra bunun adına hükümet deniliyordu”, *Tanin*, 863, 7 Mart 1341.

²⁹ Yalçın, “Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta”, *Halkçı*, 3 Şubat 1955.

³⁰ *Halkçı* gazetesindeki hatıralarında bu ismin eski İttihatçı mebuslardan Halep Mebusu Artin Efendi olduğunu yazmıştır: “Müstantik eski İttihatçı mebuslardan, Halep mebusu Artin Efendi idi! Artin Efendi neden dolayı mevkular arasında bulunmuyordu da

sordu. Yalnız bu kadar! Sonra tevkif müzekkeresini elime dayadılar. Sıfır maddesinden dolayı mevkuf bulunduğumu anladım. Artık iş kanun yoluna girmişti...”.

Adli takibat devam ederken Dâhiliye Nazırı Sabri Bey *Moniteur Oriental* gazetesine “cinayetleri bedihi” olduğu için İttihatçıların mahkûm edileceklerine dair bir beyanatta bulunmuştur. Bu beyanat üzerine gazete muhabiri, “İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne dâhil olmakla beraber, mesela Hüseyin Cahit Bey ve Karasu Efendi gibi memleketin siyaseti faalesine iştirak etmemiş şahıslar da vardır” diye karşılık vermiştir. Dâhiliye Nazırının buna cevabı “Hayır, bu bir hatadır, diyor. Hüseyin Cahit Bey, Karasu Efendi de diğerleri gibi mücrimdir. Çünkü ihtikâr ile kesb-i servet etmişlerdir. Hüseyin Cahit Bey ile Karasu Efendi bilcümle evamir ve talimatın ıstar edildiği Merkez-i Umumi azasından olduklarından İttihat ve Terakkici siyasetinin büyük nazım ve müdürleridir. Farmasonluk maskesi altında burada, İstanbul’da bir cemiyet-i hafiyeye teşkil ettiler. Bu İttihat ve Terakki komitesinin icraat-ı tahripkâranesinde takviyetbahş olan bir cemiyet-i hafiyedir” olmuştur.³¹

25 Nisan 1919 tarihinde vükelanın da muhakemesi başlamış ve diğer tutuklulardan ayrılmışlardır. Vükela ile birlikte İttihat ve Terakki Merkez-i Umumî üyeleri de muhakeme edilmiştir. Hüseyin Cahit, bunlar için suç unsuru bulanamadığını, en sonunda bir “dördüncü kuvvet” cürmü bulunduğunu belirtmektedir: “Hükümet ve Merkezi Umumî üç devlet kuvveti haricinde bir dördüncü kuvvet vücuda getirmişler, memleketi ve hükümeti ele geçirmişler deniliyordu”.

Hüseyin Cahit, eski devir adamlarının tutuklu olmalarının bir takım “serserilere” para kazanmak ümidi verdiğini, hatta Salih isminde birinin para mukabilinde kendini idam edilmekten kurtarabileceğini ve cezasını 10-15 senelik bir mahkûmiyete çevirebileceğini söylediğini, bunun için de on beş bin lira istediğini belirtmektedir. Ancak Hüseyin Cahit adama itibar etmemiştir.³²

Hüseyin Cahit, Bekirağa Bölüğü’nde İttihatçı arkadaşlarla sıkı bir dayanışma içine girdiklerini, hükümete verilecek bir dilekçeyi bile beraber incelediklerini belirtmektedir. Bunun sebebini ise “lüzumsuz hareketlerle hükümet karşı bir zaaf eseri gösterilmesinin önüne almak” olarak açıklamaktadır. Alınan kararlardan biri de kimsenin tevkifhaneden kaçmamasıydı. Zira onlara göre kaçmak bir nevi korkaklık manasına gelecekti. Ancak daha sonradan Anadolu’daki mücadeleye katılmanın gerekliliğine inandıkları için kaçmayı ciddi ciddi düşünmüşlerdir. Bütün muhafız bölüğü de dâhil olmak üzere, tevkifhaneden çıkılacak, hazırlanan takalarla Anadolu’ya geçilecekti. Anadolu mücadelesine iştirak etmeyecek olanlara firar teşebbüsünden haber verilmeyecekti. İstanbul’daki teşkilat ile Anadolu’dakiler arasında irtibat vazifesini görmek üzere Hüseyin Cahit’in İstanbul’da kalmasına karar verilmiş ve kalacağı yer de hazırlanmıştır.³³

Malta Sürgünü

Kaçma işi gerçekleşmeden Bekirağa Bölüğü’ndeki tutuklulukların muhafazası 27 Mayıs 1919’da İngiliz ve Fransız kuvvetlerine devredilmiştir. Ertesi sabah da bir yabancı subay Hüseyin Cahit’in de dâhil olduğu isimler okuyarak, ismi okunanların bir tarafa ayrılmasını istemiştir.³⁴ Hüseyin Cahit, direnmeleri durumunda İngilizlerin kendilerini almalarının oldukça zor olacağını, ancak “sırf ecnebi eline teslim

arkadaşları, mevkufuları istintak edecek mevkie geçmişti? Buna akıl eremezdi”. Yalçın, “Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta”, *Halkçı*, 4 Şubat 1955.

³¹ Yalçın, “Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta”, *Halkçı*, 4 Şubat 1955.

³² Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar”, *Yedigün*, 88, 14 İkinciteşrin 1934.

³³ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar”, *Yedigün*, 89, 21 İkinciteşrin 1934.

³⁴ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar”, *Yedigün*, 89, 21 İkinciteşrin 1934; Hüseyin Cahit, “Kendilerinden para çekilmek üzere tevkifhaneye tıkılmış bazı tüccarlar(ın) rahat rahat icaplarına bakılmak için İstanbul’da” bırakıldıklarını belirtir. *Halkçı*, 8 Şubat 1955; *Tanin*, 7 Mart 1341.

edilmek gibi zelilâne bir harekete karşı bir protesto yapmış olmak için kan dökülmesine sebebiyet vermekte hiçbir mana olamazdı” diyerek mukavemetten kaçındıklarını yazmaktadır.³⁵

Daha sonra eşyalarını almalarına ve evlerine haber göndermelerine izin verilmeden Tophane rıhtımından küçük bir istimbotla küçük bir vapura geçirilmişler ve “Prenses İta” (Princess Ena) isimli bir geminin kış tarafındaki küçük güvertesine sıkışık bir vaziyette doldurulmuşlardır. Ön taraflarına da bir ip çekilmiş ve ayakta beklemeye başlamışlardır. Vapurda yiyecek içecek bulunmamaktadır. Ayrıca yatak ve kalabilecekleri kamara da yoktur. Esirler güvertede ve yerlerde yatacaklardı. Hüseyin Cahit bu noktada “İttihatçılarda illet halini almış olan teşkilatçılık(ın) derhal faaliyete” geçtiğini ve küçük bir idare heyeti yapıldığını, başına da Hamal Ferit’in geçirildiğini belirtmektedir. O da derhal işe başlamış ve çevredeki kayıkçılardan bulduğu bütün ekme ve yumurtaları, beyazpeynirleri sepetle güverteye çekerek bir tarafa yığıştır.

Hüseyin Cahit, haber yollamalarına gerek kalmadan ailelerin durumu haber aldıklarını belirttikten sonra ailesi ile son görüşmesini şöyle anlatmaktadır:

“...Sandallar mahzun, mütereddit yavaş yavaş vapurumuza yaklaşıyorlardı. Birisinin içindekileri fark ettim: Azade, Ümit ve anneleri...”³⁶ Beni gördüler... Ümit, çingirak gibi sesiyle haykıyordu: Baba!

Ve baba bu manzarayı, bir ecnebi muhafızın beklediği ip arkasından seyrediyordu. Birdenbire, çıldırıyorum, kuduruyorum gibi bir hisse kapıldım. Vapurun kışında duran başka bir İngiliz nöbetçisi tüfeğini bizimkilerin sandalına çevirmiş ateş edecek vaziyet almıştı. Yaklaşmaması için sandala bir ihtara bile lüzum görmemişti. Bilaihtiyar sıçradım ve bağırđım. Kurşun sanki patlamıştı ve sandaldakilerden biri sanki kanlar içinde çırpınıyordu. Eğer kıvıldamaya, koşmaya, nöbetçinin boğazına atılmaya maddeten imkân olsaydı vapurda mutlaka bir cinayet çıkardı. Çünkü o anda kendimde değildim. Sandalcı da bu tehdidi gördü, uzaklaştı. Tüfeğin namlusu istikameti değiştirdi. Ben nefes aldım. Son defa babalarını uzaktan bir kerecik görmeye gelmiş iki çocuk ile bir kadın İngiliz medeniyeti namına kendilerine uzanan bir tüfeğin tehdidi altında geri kovuldular. Kızım hâlâ tekrar eder. İngiliz denilince aklıma hep bu tüfek geliyor, baba!”³⁷

Vapurda Türk sürgünlere sadece on kamara verilmiş, kalanlar güvertede yatmak zorunda kalmışlardır.³⁸ Ancak bazıları çalışanların kamaralarını kiralamışlardır. Örneğin Hüseyin Cahit, çarkçının kamarasını beş İngiliz lirasına kiralamıştır.³⁹ Hüseyin Cahit, vapurun oldukça pis olduğunu şu cümlelerle anlatır:

“Bir İngiliz vapurunun bu kadar pis olacağını aklım almazdı. Her taraf kir içinde idi. Vapurda su yoktu. Güvertede su içmek için büyük bir hazne yapmışlardı. Üzerinde bir delik vardı. Üstünde de bir maşrapa duruyordu. Bu delikten maşrapa sokulacak, su alınacak ve içilecekti. Vapurun hareketinden biraz evvel, hava tebdiline giden bir takım İngiliz neferlerini de getirdiler, güverteye doldurdular. Vapurda adım atacak yer kalmamıştı. Ayakyolları, yanına yaklaşılacak kadar pis ve müteaffin idi. Yüz yıkamayı akla getirmek bir hata idi. Lavabolarda pis renkli bir mayı vardı. İngiliz neferleri ve küçük zabıtları ertesi sabah bununla yüzlerini temizlediler. Bana kamarasını satan adamdan bir kova temiz su istedim. Kamarada boş lavabonun altında duran kovayı aldı. Pis sular bunun içinde toplanırdı. İşte bununla bana güya temiz su getirdi.

³⁵ Yalçın, “Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta”, *Halkçı*, 9 Şubat 1955.

³⁶ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar”, *Yedigün*, 90, 28 İnkiteşrin 1934.

³⁷ *Halkçı*’da “Avrupalı denilince, aklıma hep bu tüfek geliyor, baba” şeklindedir. Yalçın, “Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta”, *Halkçı*, 10 Şubat 1955.

³⁸ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar”, *Yedigün*, 91, 5 Birincikanun 1934.

³⁹ Hüseyin Cahit, kamara kiralayınca yatağını güvertede yatan Ubeydullah Efendi’ye vermiştir. *Mehmet Ubeydullah Efendi’nin Malta Afganistan ve İran Hatıraları*, Hazırlayan: Ömer Hakan Özalp, İstanbul 2002, s. 84.

Fakat buna su diyebilmek için birçok şahit isterdi. “Bu ne?” diye sordum. “Temiz su” dedi... Üzerinde pislikler yüzüyordu. Onlara işaret ettim. Elini soktu, aldı, baktı. Meseleyi halletti: “Sabun!” dedi. Yıkanmamayı tercih etim. Tuvalet çantasındaki kolonya ile yüzümü sildim”.

Hüseyin Cahit, vapurda geçen hayatlarını ise şöyle anlatmaktadır: “Arkadaşların bir kısmı gelen yatakları sıra ile güverte üzerine uzunluğuna yaydılar ve enliliğine istif halinde yatarak tahtanın üzerinde kalmaktan kurtuldular... Vapurda ancak yirmi dört kişiye ücretle yemek verilebileceği tebliğ olundu. İsteyenler isimlerini yazdıracaklardı. Bunu hakiki bir yemek zannedenler aldandılar. Herhalde Ferit Ağabeyin peynir ekmeği ile iktifa edenler çok daha akıllıca bir iş görmüş oldular.

Yemeği kamarotun kendi hesabına verdiği tahmin edilebilirdi. Bu kamarot hangi millettendi? Ona sadece Akdenizli diyebileceğim. Her dilden az çok bir şeyler söylüyordu. Yanınıza yaklaştığı zaman kokusundan rahatsız olmamak için baş çevirmek mecburiyetinde idiniz.

Yemekte çatal değişmiyordu. Birkaç kişi aynı bardaktan içmek lazımdı. Yemek diye getirilen şeylerin ne olduğunu anlamaya kalkmak nafîle bir zahmetti. Kamarot arada sırada “Muntun! Muntun!” diye haykırıyor ve getirdiği şeyin koyun eti olduğunu anlatmak istiyordu”.⁴⁰

Vapurda Hüseyin Cahit’i rahatsız eden hadiselerden biri de bir kamarot tarafından Sait Halim Paşa’nın fesinin çıkartılması olmuştur. Hüseyin Cahit bu durumu şöyle anlatmaktadır:

“Başlarımızdan feslerimizi çıkarmıştık. Yalnız Said Halim Paşa ile Abbas Halim Paşa feslerini muhafaza ediyorlar, resmi vakarlarını bırakmıyorlardı. Bir aralık, o pis kamarot, Said Halim Paşa’ya yaklaştı. Eliyle omuzuna dokundu, fesini çıkarmasını ihtar etti. Said Halim Paşa bir makine hareketi ile hiçbir şey söylemeden fesini çıkardı, yanına koydu... Bunun zavallı Said Halim Paşa için ne müthiş bir izzetinefis yarası teşkil ettiğini pekâlâ hissediyordum. Said Halim Paşa’nın, yüzüne bakmaya bile tenezzül etmeyeceği bu kamarot onun omzuna eliyle dokunmak cüretini gösteriyor ve Said Halim Paşa’ya fesini çıkarttırıyordu.

Gözümün önünde Serkl d’Oirent Salonu canlandı. Sait Halim Paşa, aşağı kapıdan girer girmez, garson salonları dolaşır, sadrazam paşanın teşrifini acele acele haber verirdi. O zaman, mevkileri icabı sadrazam paşaya boyun eğmek mecburiyetinde bulunanlar hemen başlarına feslerini geçirirlerdi. Başında fesi muhafaza için bu kadar itina gösteren ve kimsenin laubali hareketine dayanamayan Sadrazam Said Halim Paşa’ya bir kokulu kamarot başından fesini çıkarmak emrini veriyor ve o Sait Halim Paşa hiçbir şey söylemeden, yüzünde hiç bir teessür belli etmeden itaat ediyordu. Bu çok acı bir levha idi”.

Vapur bir ara İstanbul istikametine dönünce Hüseyin Cahit ve arkadaşları geri döneceklerini düşünerek sevinmiştir. Ancak durum sonradan anlaşılmış ve gemi İstanbul’a değil Mondros’a gitmiştir. Malta’ya giden esirlerden 12’si Mondros’ta bırakılmıştır. Bunlar Sait Halim Paşa, Abbas Halim Paşa, Şükrü Bey, Ali Münif Bey, Halil Bey, Hacı Adil Bey, Mithat Şükrü Bey, Ziya Gökâlî Bey, Mahmut Kâmil Paşa, Kemal Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey ve Hüseyin Tosun Bey’dir. Bu 12 kişinin neden ayrıldığı üzerinde birçok yorum yapıldığını belirten Hüseyin Cahit, herkesin “kendisine ufak bir ümit köşesi ayırmak için, İngilizler nazarında çok kabahatli görülenlerin Mondros’a çıkarılmış olduğunu tahmin etmek” istediğini belirtmektedir.⁴¹

Hüseyin Cahit, 2 Haziran 1919’da Malta’ya vardıklarını⁴², vapura bir duba yaklaştırdıklarını, herkesi güverteye toplayarak yoklama yaptıklarını, birer birer dubanın üzerine indiklerini anlattıktan sonra eşyalarının nasıl indirildiğini şöyle anlatmaktadır:

⁴⁰ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar”, *Yedigün*, 91, 5 Birincikanun 1934.

⁴¹ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar”, *Yedigün*, 92, 12 Birincikanun 1934.

⁴² Hüseyin Cahit ve diğer İttihatçıların Malta’ya sürülmesine dönemin Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Mamafih iyi oldu, kurtulduk, kendilerini ne mahkûm edebiliyorduk, ne tahliye”, “Malta Hatıraları”, *Tanin*, 7 Mart 1341.

“Eşyalarımız? Onları güverteden tepemize atıyorlardı! Yalnız çanta ve sandık gibi büyük parçaları sırtta indiriyorlardı. Başımız yağıyor gibi attıkları bu parçalardan sakınmak ihtimali yoktu. Biz olduğumuz yerde kaçışmak istedikçe telaşımız güverteden bizi seyreden İngiliz zabitlerinin hoşuna gidiyordu, gülüşüyorlardı. Hatta bir tanesi bu medeni manzaranın fotoğrafını bile çekti. Kim bilir sonra dostlarına ve kadınlara göstererek kahramanlıkları ile ne kadar iftihar etmiştir”.

Hüseyin Cahit, havanın çok sıcak olduğunu bu nedenle susadıklarını, İngiliz zabitten su isteyince de “ters ve acı bir mukabele” gördüklerini aktarmaktadır. Hüseyin Cahit, bir askerinin ise bu durumdan rahatsız olduğunu ve yüzünü buruşturarak bu rahatsızlığını da açıkça belli ettiğini ifade etmektedir. Sonradan bu askerinin İngiliz değil, Maltız (Maltalı) olduğu anlaşılmıştır. Hüseyin Cahit birçok yerde Maltızların İngilizlere göre daha insani davrandıklarını belirtmektedir: “İngilizlerle Maltızlar arasında büyük bir fark vardı. İstanbul’da bize Maltız denilince, çok kere fena ahlaklı, adi tabakadan birtakım adamlar aklımıza gelir. Hâlbuki Malta’daki asıl Maltızlar gayet sakin, iyi ahlaklı ve insaniyetli kimselerdi. İngiliz askerleri arasına karışmış olan Maltızlar bile o fitri yumuşaklıklarını ve doğruluklarını kaybetmemişler”.

Esirler dörder dörder sıraya dizilerek yürümeye başlamıştır. Önde de eşyaların olduğu kamyonlar yer almıştır. Hüseyin Cahit, ilk kalacakları yer olan Salvador Kalesi’ne gidişlerini şöyle anlatmaktadır:

“Düz sokakta biraz gittikten sonra yokuşlara tırmanmaya başladık. Etrafımızda lakayt bir halk ve çocuk kalabalığı vardı. Bunlar uzun senelerden beri buradan böyle kafiler geçişini seyre şüphesiz alışık olacaklar ki yüzlerinde hiçbir fevkalade bir mana göze çarpmıyordu. Hele hiçbir düşman hissiyatı eseri belli etmiyorlardı.

Aç, susuz, yorgun, manen düşkün bir halde kendimizi yokuş yukarı sürüklemeye çalışıyorduk. Son bir gayret hamlesiyle bir yokuş daha tırmandık. Demir parmaklı, bir eski kale kapısı önünde kafile durdu. Kapının üstünde yazıyordu: “Fort Salvatore”.

Salvador Kalesi hakkındaki ilk izlenimleri ise şöyledir:

“Kapı kilitli idi. Zindanı hatırlatan korkunç bir gıcırıtı ile kapı açıldı. Beş altı ayaklık bir merdivenden çıktık. Şimdi medrese avlusu gibi güneşli ve çıplak bir yere gelmiştik. Karşımızda küçük küçük yer odaları kapıları vardı. Bize sağ tarafta minare kapısını andıran bir yeri işaret ettiler. Buradan girdik.

Birkaç ayak merdivenden daha çıktık. Dar ve uzun, üzeri bir tünel gibi kemerli, tavanı çok basık, çıplak bir koğuşa girdik. Mazgal deliklerini andıran pencereleri var. Bunlara bakınca duvarların üç dört metre kalınlığında olduğu anlaşılıyordu. Pencerelerin nihayeti bittabi kalın parmaklıklarla muhafaza edilmişti. Buradan görülen yer arka tarafa rasgelen başka bir çıplak avlu idi. İşte hepimizi buraya tıktılar ve bizi yalnız bıraktılar... Burada nasıl yaşanabilirdi? Fakat hayatla artık ne alakamız kalmıştı? Yaşamamanın bizce manası sadece nefes alıp kımıldamaktan ibaret kalyordu”.

Hüseyin Cahit, Salvador’a girdiklerinde neredeyse yirmi dört saate yakın bir zamandan beri ağızlarına bir lokma ekmek ve su girmediğini belirttikten sonra birdenbire içlerinden birinin “Su var!” dediğini belirtir ve daha sonra şöyle devam eder:

Koğuşun kapısını açık bulup kale içinde istikşaf hareketine çıkmış olanlar bir kenarda çinko bir depo görmüşlerdi. Yanında bir de teneke maşrapa duruyordu. Musluktan akan bulanık suyu ağızlarına götürülenler istikrah ile yüzlerini buruşturuyorlar ve uzaklaşıyorlardı. Fakat herkes o kadar susuzdu ki aynı maşrapayı bir kere ağzına götürüp suyun tadına bakmaktan kimse kendini men edemiyordu. Şüphesiz, suyu takim etmek için içine bir şey karıştırmış olacaklardı ki ona bu kadar fena bir koku gelmişti. Burun tıkalı bir halde su içilip sonra ağız açılır ve havalandırılırsa bu fena koku hissedilmiyordu”.

Hüseyin Cahit, gelen sesle su bulmak için dar koğuştan çıkanların birkaç dakika içinde Salvador Kalesini öğrendiklerini belirttikten sonra kaleyi şöyle tasvir etmektedir:

“İlk girdiğimiz avlu pek çok büyük değildi. Yüksek duvarları vardı. Duvarlara yaklaşılmamasını men için önlerine tel örgüler gerilmişti. Avluya düzayak dört beş oda kapısı açılıyordu. Bu odalar da koğuşlar gibi bomboştu. Odaların arasındaki bir fasıladan demir kapı ile iç avluya iniliyordu. Burası biraz daha genişti. Etrafı yüksek duvarla çevrilmiş olduğu için büyük bir çukurdan, hendekten ibaretti. Bunun bir kenarında ayakyolları ve lavabolar vardı, bir köşede de mutfağa benzer dar bir bina”.⁴³

Esirler bahçeye dizilerek yoklama yapılmış ve herkese yatacakları yerler gösterilmiştir. Odalara duruma göre beşer altışar kişi yerleştirilmiştir. Hüseyin Cahit beş kişilik bir odaya düşmüştür. Oda arkadaşları Rahmi (Arslan), Cevdet, Fethi (Okyar) ve İsmail Canbolat Beylerdir. Hüseyin Cahit, odaya adi demirden asker karyoları getirilmiş olduğunu, bunları duvarların dibine kenarlara dizdiklerini, ortada büyük bir tahta masa ve masanın iki tarafında birer tahta sıra olduğunu, kenarlarından ancak bir insan geçebilecek kadar yer kaldığını, başka oturacak yer bulunmadığını, bütün kale içinde de iskemle gibi şeylerden eser görülmediğini ifade etmektedir. Bekirağa Bölüğü’nden yataklarını getirememiş olanlara birer ot minder ve ot yastıkla, bir de battaniye verilmiş, ancak çarşaf verilmemiştir. Hüseyin Cahit bu durumu “Çarşaf adı galiba burada meçhul bir şeydi” diyerek eleştirir.

Bir müddet sonra bir İngiliz askerin herkesin önündeki masanın üstüne birer adi fayans kâse ile Mahmutpaşa başında satılan adi çinko çatal ve kaşıklardan ve demir bıçaklardan birer tane bıraktığını, kendilerinin de bunları odadaki tahta raflara dizdiklerini kaydetmektedir. Daha sonra Hüseyin Cahit, odalarını şöyle tasvir etmiştir: “Odanın tavana doğru yüksek bir penceresi vardı. Fakat bu pencerenin önüne dışardan bir tahtahavale çekilmişti. Anlaşılan, pencereye kadar yükselmek kabil olsa oradan dışarısını, denizi görmek kabil olacaktı. Böyle bir cambazlık ihtimaline bile tedbirli davranmışlar, mahpuslara dışarıdan bir zerre bile göstermemek çaresini bulmuşlardı. Kalenin avlularından yalnız gökyüzünü seyretmek imkânı vardı”.

Odalara yerleştikten sonra ofise giderek bir zabitle görüşmüşler, zabıt hüviyetlerini sorduktan sonra üzerlerindeki paraları istemiş ve bunun mukabilinde de makbuz vermiştir. Her esire kendi parasından haftada ancak iki İngiliz lirası verilmiştir. Hüseyin Cahit’in Salvador’daki esaret hayatına dair ilk izlenimleri oldukça olumsuzdur: “Malta’da bizi diri diri mezara gömmüşler gibi sefil ve mahrum bir hayat geçirecekleri anlaşılıyordu. Memnun olunacak yalnız bir nokta vardı: Bizleri tecrit etmemişlerdi. Hiç olmazsa kalabalıktık. Yanımızda kâğıt, kalem yoktu, kitap pek azdı”.

Hüseyin Cahit, kâğıt olmayınca odadaki tahta dolabın kapağını Malta’daki hayatları için bir tarih sayfası haline getirmeyi düşünmüş ve en azından tarihi şaşırılmamak için kapağa Malta’ya geliş tarihlerini kaydetmiştir. Hüseyin Cahit, daha sonra Salvador Kalesi’ne ait “İstanbul’dan ailelerden mektup gelmesi, bizim onlara cevap yazmamız, yeniden bazı arkadaşların Malta’da bize iltihakı, içimizden bazılarının serbest bırakılarak İstanbul’a gönderilmesi gibi” şeylerin buradan okunabildiğini anlatmaktadır. Hüseyin Cahit’in icat ettiği bu usul diğer odalarda da aynen uygulanmıştır. Hüseyin Cahit akşam yemeklerini ise şöyle anlatır:

“Vakit akşama yaklaşıyordu. Saat beş olmuştu. Vapurda gelirken İngilizler biçimsiz bir ekmelekle ile yenmez bir konserve et dağıtmışlardı. Acaba Malta’da bunu da mı keseceklerdi? Çünkü sabahtan beri hiçbirimiz ağzımıza bir şey koymamıştık... Aralık bıraktığımız oda kapısı itildi. Bir nefer elinde bir çinko kova ile içeri girdi. Kovayı ortadaki masanın üzerine koydu. Bir de ekmelekle bıraktı. Kuru ekmeleğe memnun olduk. Fakat bu kovanın münasebeti ne idi? Merakla içine baktık. İçinde bulaşık suyu gibi bulanık bir şey vardı. Birbirimize soruyorduk: Bu ne olabilir? Kovalardaki suyun ne olduğunu en evvel keşfetmiş odadan fırlayan bir ses bütün kaleyi dolaştı: Gelen çaydır! Hem çaydı, hem de sütlü çaydı!”

Hüseyin Cahit, kalede kendilerini rahatlatmak için hiçbir şey yapılmadığını, yüz yıkamak için iç avlunun sonundaki musluklara kadar gidilmesinin gerektiğini, eşyalarını getiremeyenlerin yüzlerini

⁴³ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar”, *Yedigün*, 93, 19 Birincikanun 1934.

kurulacak bir havludan bile mahrum olduklarını ve ceplerindeki tek mendille her ihtiyacı tatmin etmek icap ettiğini belirttiikten sonra gerekli şeylerin Malta'dan tedarik etmenin mümkün olduğunu, ancak bunu anlatacak makam bulamadıklarını kaydetmektedir.

Übeydullah Efendi bazı problemleri İngilizce olarak muhafız çavuşa anlatmaya çalışmış, ancak çavuştan alınan cevapların hepsi olumsuz olmuştur. Hüseyin Cahit bunun üzerine “anlaşıyordu ki bizi buradan dünyadan tamamıyla ayrılmış bir halde yaşatacaklardı. Hariçle münasebet katiyen yasak idi. Nemiz varsa, ne halde isek onunla ve o suretle yaşamaya mecburduk. Çamaşırımızı kim yıkayacak? Yemeğimizi nasıl temin edecektik? Fakat bundan evvel, acaba yemek verecekler mi idi?” diye sormaktan kendini alamamıştır.

Hüseyin Cahit, sabah erkenden tayının geldiğini belirttiikten sonra tayını şöyle sıralamaktadır: “Ekmek, patates, margarin yağı, Avustralya'dan gelme, buzda donmuş et, maden kömürü ve sabun. Madenkömürü ile ocak yakacaktık. Sonra bu gelen erzakı pişirecektik ve ortaya yenmesi kabil bir şey çıkarsa onu, kâselerimizin içinde yiyecektik”.

Hüseyin Cahit, yemek yapması için İngilizlerin Kahire'deki esir kampında beygir sürücülüğüyle meşhur ihtiyar bir adamı kendilerine aşçı olarak verdiklerini kaydetmektedir. İkinciye doğru yemek hazır olmuş, her odadan birer temsilci çağırılarak yemek odalara dağıtılmıştır. Hüseyin Cahit aşçının ilk yemek demeyiminden memnun olmamıştır:

“Tahta masanın başına geçtik. Demir çatallara sarıldık. Karavanaya hücum vaziyetini aldık. Fakat karavanadan gelen koku bizim taarruzumuzu ilk adımda kırdı. Meyus bir tavırla birbirimize baktık.⁴⁴ Karavana içinde rengi belirsiz, herhalde murdar bir şey hissini veren bir mayı çalkalanıyordu. Buna bütün gayretlere rağmen çorba adını vermek bile kabil değildi. Rengi belli olmayan suyun içinde siyah siyah parçalar göze çarpıyordu. Bunlar ağır bir koku bağlamış olan Avustralya etleri olacaktı. Aşçıbaşı faaliyete geçinceye kadar bu etler açıkta durmuş olduğu için birdenbire berbat oluvermişlerdi. Aralarında patates parçaları diye tahmin edebileceğimiz başka cisimler yüzüyordu. Bozulmaya başlamış et kokusu ile margarin kokusundan vücuda gelmiş ağır bir koku ortalığı sarıyordu. İşte bütün yemek. Herhalde, aç durmak kabil olamayacağı için, çatalları bu suyun içine daldırmak icap etti... Bu karavanayı sonra temizlemek, çatallarımızı, çanaklarımızı yıkamak vazifesi de hep bize ait idi. Beşeriyetin ilk devrelerine geri dönmüş vaziyette idik”.

Hüseyin Cahit, en temel ihtiyaçlarının bile tam olarak temin edilmediğini, aç kaldıklarını, çoğunun çamaşırlarının olmadığını, sökükle dikmek için iğne ipliğin bulunmadığını, bir kâğıt parçası, bir kurşun kalem bulmak imkânının olmadığını, bunun yanında oturmak için bir sandalye bile bulunmadığını anlatmaktadır.

Hüseyin Cahit, kamp idaresinin nihayet üç dört gün sonra kalenin bir köşesinde bir kantin açarak buraya Maltız bir bakkal getirdiklerini, onun da İngilizlerin müsaade ettikleri şeyleri sattığını kaydettikten sonra kantinde peynir, ekmek, kutu sardalyesi gibi şeyler bulmanın kendileri için büyük bir saadet teşkil ettiğini belirtmektedir. Ancak dışarda veya içerde çamaşırları yıkamaya ve berbere müsaade etmemişlerdir. Hüseyin Cahit çamaşır yıkamak durumunda kalan Türk esirlerin durumunu şöyle anlatmaktadır: “Sabahları, yüz yıkanan muslukların başında Türk ordusuna mensup zabitlerin miralaylarından ve paşalarından başlayarak eski mebus, ayan ve nazırların mendil ve gömlek yıkamak için çırpındıklarını görmek, beceremedikleri bu işleri yıkarken yüzlerindeki ifadeyi seyretmek belki bir an için insanı güldürebilirdi. Fakat herhalde acı bir manzara idi. İngilizlerin neden bu kadar haşın, zalimane ve barbar bir muameleye kalktıklarını izah kabil değildir”.

Harp esirlerinden bile kötü muamele gördüklerini anlayan Hüseyin Cahit ve arkadaşları, bunun sebebinin anlamak için yeni açılan kantinden aldıkları kâğıtlarla dilekçeler yazmaya başlamışlardır:

⁴⁴ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar”, *Yedigün*, 94, 26 Birincikanun 1934.

“İngilizler Mütareke ahkâmına istinaden İstanbul’a girmişlerdi. İstanbul’da tevkifat yapma hakkını nereden buluyorlardı? Bizi İtilaf ve Hürriyet hükümeti onlara teslim etmişse İngiltere Devleti bir fırkanın jandarmalığını yapacak surette bir memleketin dâhili işlerine karışabilir miydi?

İşte özene bezene bu çerçeve dâhilinde atıp tutmaya başladık. Aramızda hemen başka lakırdı mevzuu yoktu. Konuştukça hararetleniyorduk ve birbirimize karşılıklı iman, galeyana veriyorduk! Sanki bir mahkeme karşısında idik ve hakkımızı müdafaa ediyorduk!”

Önceleri müracaatlar herkes adına yapılmıştır. Ancak daha sonradan yapılacak müracaatlar ve şikâyetlerde kullanılacak dil hakkında aralarında anlaşmazlık çıkmıştır. Malta’daki Türklerin bir kısmı yapılacak müracaatlarda ağır bir dil kullanılmasının daha etkili olacağını düşünürken, bir kısmı da daha mutedil bir dil kullanılması gerektiğini düşünüyordu. Anlaşmazlık en sonunda bölünmeye yol açmıştır. Müracaatlarda sert ifadeler kullanılmasını savunan Ubeydullah Efendi başkanlığındaki 21 kişiye “Hadidiler” adı verilmiştir. Hüseyin Cahit bu anlaşmazlığı şöyle anlatmaktadır:

“Salvador Kalesi’ndeki esaret hayatından sinirlenen arkadaşlar İngilizleri mektup ve şikâyet ile bombardıman ederlerse kale duvarlarını yıkabilecekleri gibi bir zanna kapılmışlardı. Şimdiye kadar yazdığımız kâğıtları kâfi derece kuvvetli bulmuyorlardı. Onun için yirmi kadar arkadaş ayrıldılar, ayrı bir fırka teşkil ettiler. Kendi hesaplarına İngilizlere müracaat etmeye karar verdiler. Bu hiddetli dostlara latife olsun diye, “Hadidiler” adını verdik.⁴⁵ Hadidi fırkasının teşekkülü birçok şakalara meydan açıyordu. Hiç olmazsa yeknasak kale hayatı içinde bir yenilik teşkil etti ve bu yüzden biraz faydası oldu.... Hadidilerin galiba yirmi otuzuncu protestolarından sonra kamp kumandanlığı bize bir emir tebliğ etti: Esirler artık valiye kâğıt yazmayacaklardı”.⁴⁶

Kamp reisi olan Hüseyin Cahit⁴⁷, mutedil bir dil kullanılması gerektiğini savunmuştur.⁴⁸ Zira Hüseyin Cahit bu müracaatların bir işe yaramayacağını düşünüyordu.⁴⁹ Yalnız Malta’daki İngiliz kumandanlığına ve valiliğine değil, Londra’ya, ta Lloyd George’a kadar protestolarını yazdıklarını⁵⁰ belirten Hüseyin Cahit, “Bu kâğıtlar şüphesiz ki yerine gitmiyordu, fakat hiç olmazsa biz içimizi dökmüş bulunuyorduk” diyerek yapılan müracaatların belirtilen makam ve kişilere ulaşmadığını ifade ediyordu.⁵¹

⁴⁵ Ubeydullah Efendi bu adı demir gibi sağlam manasına değil, hiddetli adam manasına verdiklerini belirtmektedir. *Mehmet Ubeydullah Efendi’nin Malta Afganistan ve İran Hatıraları*, s. 126.

⁴⁶ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar”, *Yedigün*, 97, 16 İkincikanun 1935.

⁴⁷ Malta’daki karargâhın iç idaresi doğrudan doğruya Türk esirlere aitti. Bunun için de biri reis ve dördü de üye, beş kişilik bir idare heyeti seçilmiştir. Bal, *age*, s. 423; Salvador’da kamp reisi olarak Hüseyin Cahit seçilmiştir. Hüseyin Cahit hatıralarında “Kale içinde İngilizlerle cemaatimiz namına münasebette bulunmak için orada heyete benzer bir şey yapmıştık” dedikten sonra bu nedenden ötürü kendisinin kamp reisi olduğunu yazmaktadır. Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar”, *Yedigün*, 95, 2 İkincikanun 1935.

⁴⁸ Büyük bir ihtimalle bu tutumu yüzünden en yakın arkadaşlarının da olduğu bir grup tarafından Eski Verdala’da iken Hüseyin Cahit’in kamp reisliğinden ayrılması istenmiş, o da reislikten ayrılmıştır. Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar”, *Yedigün*, 109, 10 Nisan 1935.

⁴⁹ Hüseyin Cahit her ne kadar sert bir dille yazılan protestoların bir işe yaramadığını belirtse de Hadidilerin başkanı Ubeydullah Efendi, kamp hayatında yazdıkları sert protestolar sayesinde biraz rahatladıklarını savunmaktadır: “Malta Valisi bizim bu yazdığımız şeyleri biraz lüzumundan fazla mı buluyordu dersiniz? Şüphe edilmez ki lüzumundan fazla bulmuyor, doğrudan doğruya küstahlık addediyordu. Mamafih biz yazdıklarımızın tesirini görüyorduk. Bizce muhakkaktır ki aşçı, hizmetçi gibi adamlar tedarikine müsaade ve bizlere az çok umurumuzda muavenet olunması, çamaşırçı berber tercüman getirtmekliğimize ruhsat verilmesi hep hadidiyyun takımının o herkesin tehlikeli gördüğü yazılarından hâsıl olan semerelerdi. Yoksa Lloyd Corc’a yazılan istifanemeler semere vermekten çok uzaktı”, *Mehmet Ubeydullah Efendi’nin Malta Afganistan ve İran Hatıraları*, s. 132.

⁵⁰ Hüseyin Cahit, Malta’daki İngiliz kumandanlığı ve valiliği yanında Londra’ya da protesto mektupları yazdıklarını belirtse de Bilal Şimşir, Londra arşivlerinde Hüseyin Cahit’e ait bir tane protesto mektubuna rastlamadığını ifade etmektedir. Şimşir, *age*, s. 253.

⁵¹ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar”, *Yedigün*, 95, 2 İkincikanun 1935.

Türk sürgünler Salvador Kalesi'ndeki ihtiyar aşçıdan Malta'daki Türk esirlerle İsveç Konsolosunun ilgilendiğini öğrendikten sonra durumlarını ona anlatmayı düşünmüşlerdir. Salvador Kalesi'ndeki sürgünlerin reisi sıfatıyla Hüseyin Cahit, İsveç Konsolosuna bir mektup yazmıştır. Bir müddet sonra konsolosun ziyarete geldiğini, ancak karşısında bir İsveçli değil, bir Maltız gördüğünü belirttiikten sonra bu işten bir şey çıkmayacağını anladığını ifade etmektedir. Zira Hüseyin Cahit'e göre bu adamcağız İsveç Konsolosluğunu orada fahri surette yapan yerli bir tüccardı ve İngilizlerle hoş geçinmeye mecburdu. Dolayısıyla onun girişimi hiçbir şeyi değiştiremezdi.⁵²

Hüseyin Cahit bunu bilmekle beraber, bütün şikâyetlerini konsolosa anlatmıştır. Konsolosa birçok arkadaşının çamaşırdan mahrum bulunduğunu, kantinin dışarıdan çamaşır getirmediğini, kaleye terzi, berber, çamaşırcı sokulmadığını söylemiştir. Bunun yanında yattıkları yatakların da çok kötü olduğunu belirtmiştir. Hüseyin Cahit, konsolosa odaları da göstermek istemiş ancak o karargâhta yalnız idare heyetinin reisi ile görüşebileceğini söyleyerek kabul etmemiştir. Hüseyin Cahit bu konuda "Himayesiyle mükellef olduğu insanların yüzünü bile görmekten korkan adamcağız nasılsa başına gelmiş görünen beladan bir an evvel kurtulmak ister gibi bir telaş ile kaleden ayrıldı. Bizim için de ümit kapısı bütün bütün kapanmış oldu" değerlendirmesinde bulunmuştur.

Malta sürgünleri ihtiyaçlarına kendileri çözüm üretmeye çalışmıştır. Herkes az çok birbirinin berberi olmuştur. Değişecek çamaşırları olmayanlar kirli gömleklerini çıkardıktan sonra, çıplak sırtlarına ceketlerini alarak musluk başında ellerinden geldiği kadar bunları temizledikten sonra kızgın güneşte kurutup tekrar arkalarına geçirmişlerdir. "Hidemat-ı şakka" tabir ettikleri oda temizlemesi, karavana taşınması gibi işlerde de az çok alışkanlık kazanmışlardır.

Hüseyin Cahit, bir müddet sonra şikâyetlerinden az da olsa fayda görmeye başladıklarını, çok kötü olan karyoların değiştirildiğini kaydetmektedir. Bu arada esir kamplarından aşçı ve hizmetçiler getirilmiştir. Hüseyin Cahit'in odasına Suriyeli bir aşçı düşmüştür. Oda hizmetlerine ise eski bir lostromo olan Tahir Ağa isminde bir Rizeli gelmiştir. Yeni aşçının yemeklerin lezzeti pek değişmemekle beraber eskisine nispeten daha iyi olmuştur. Hüseyin Cahit, Tahir Ağa'nın kendilerini ağır hizmetlerden kurtardığını, hayatlarında meydana gelen şu küçük değişikliğin bile büyük bir saadet gibi görüldüğünü ifade etmektedir.

Hüseyin Cahit, Salvador Kalesi'ndeki hayatın en acı tarafının dünyadan ve ailelerinden habersiz kalmak olduğunu, kale komutanlığına bu konuda çok şikâyetle bulduklarını, gazete okumak ve mektup yazmak istediklerini belirtmektedir. Bu başvurular sonrası *Times* ile *Corriere Della Sera* gazetelerinin verebileceği söylenmiş, kalenin bir tarafındaki duvara da Reuter telgraf acentesi diye her gün bazı telgraflar asılmaya başlamıştır. Diğer yandan haftada iki gün ailelerine mektup yazabilmelerine izin verilmiştir. Mektuplar matbu özel kâğıtlara yazılacaktı. Satırlar arasına bir şey ilave olunmayacaktı ve açık olarak teslim edilecekti. Bunları sansür görecekti, ondan sonra İstanbul'a yollayacaktı. Bir aralık mektupların Fransızca yazılması istenmişse de bunun imkânsızlığı görülünce vazgeçilmiştir.

İngilizler, İtalyan gazetesini muntazaman verdikleri halde *Times* gazetesini düzenli olarak vermemişlerdir. *Times* gazetesinde Türkleri ilgilendiren haberler olunca da kaleye getirilmemiştir. Bu nedenle Malta'daki Türkler İtalyanca öğrenmeye karar vermişlerdir. Hüseyin Cahit, kantindeki Maltıza İtalyanca bir gramer kitabı ısmarlamıştır. Haftalarca bekledikten sonra, nihayet kitap gelmiş ve Hüseyin Cahit bütün boş vaktini İtalyanca öğrenmeye ayırmıştır.

Bu arada diğerleri de kalede vakit geçirmeye yarayacağı ümidiyle İngilizce öğrenmeye başlamıştır. İngilizler Üsera Karargâhında bulunan bir Almanı, isteyenlere İngilizce öğretmek üzere Salvador Kalesi'ne getirmiştir. Hüseyin Cahit, aralarında "Malta yararı" dedikleri arkadaşların İngilizce bilerek vatana

⁵² Yalçın, "Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar", *Yedigün*, 95, 2 İkincikanun 1935.

dönmelerinin böyle bir zaruret neticesi olduğunu belirttikten sonra Fethi Bey'in bıkmadan, usanmadan saatlerce çalışmak hususunda gösterdiği sebata hayran olduğunu ifade etmektedir.

Hüseyin Cahit, “İnsanlar ilk zamanlarda tabiat kuvvetlerinin büyüklüğü ve biamanlığı karşısında, nasıl tabiatüstündeki vücutlardan bir medet ummuşlarsa, bu ümitsizlik dakikaları da Salvador Kalesi mahpusları üzerinde öyle bir tesir yaptı” diyerek esirlerin dine olan ilgilerinin ve namaz kılanların arttığını yazmaktadır:

“Herkes Allah’tan imdat ummaya başladı. Namaz kılanlar çoğaldı. Übeydullah Efendi başında bir Afgan örtüsü, arkasında maşlâh, güzel ve kocaman sakalı, gösterişli hali ile imam oldu. Bahçedeki kayaların üstüne battaniyeler serildi. Arkasına epice bir cemaat toplandı. Kalenin avlusunda mufassal bir teravi namazı kılındı. Miralay Celal Bey’in okuduğu ezan kalenin burçlarından bağrıışan İngiliz neferlerinin naralarını bastırdı.⁵³

Sadece bu nazari ümitlerle kalmayarak biraz da Allah’ın yardımını temin etmekte fayda uman arkadaşlar beş vakit namaza da devam edip durdular. Nihayet bir de mevlit okuyarak işi bütün bütün sağlaştırmak istediler. Tabiidir ki kalede bir mevlit kitabı yoktu. Bunun üzerine hafızalara müracaat olundu. Karşılıklı kontroller neticesinde, mevlit yeniden yazıldı.

Garnizoncular dediğimiz zabıt arkadaşların kovuşlarında bir yer hazırlandı. Bir sandık rahle hizmetini gördü. Birkaç bira şişesinin ağzına mumlar dikildi. General Enver’in babası Bay Ahmet rahlenin başına geçerek heyecanlı bir sesle Süleyman dedenin nazmına başladı. Sinop Mebusu Bay Hasan Fehmi (Tümerkan) bir aşır okudu. Hamal Ferit Ağabey şeker bulamadığı için portakal dağıttı. General Süleyman Numan başında kasketi ile mevludu dinledi.

Fakat galiba bütün bu namazlar, dualar, mevlûdlar pek halis bir niyetle yapılmadığı, âdeta bir pazarlık mahiyetini aldığı için olacak, Allah yardımını esirgedi. Hiçbir fayda çıkmadı. Salvador Kalesi’nin ne duvarları yıkıldı, ne kapıları açıldı, ne İstanbul’da Hürriyet ve İtilaf hükümeti devrildi. Bu manevi ve ruhani teşebbüslerden bir fayda çıkmadığı tahakkuk edince, arkadaşların da sofuluğu gevşedi ve nihayet Übeydullah Efendi cemaatsiz kaldı!⁵⁴

Hüseyin Cahit, Salvador Kalesi’nde vakit geçirmek için fal ve rüya modasının başladığını da yazmaktadır:

“Bekirağa Bölüğü’nden beri herkesin elinden düşmeyen iskambil kâğıtları Salvador Kalesi’nde bir telgraf acentesi hizmetini görmeye başlamıştı. Fakat bu telgraf acentesi olmuş şeyleri değil, olacak şeyleri bildiriyordu. Vakit geçirmeye yarayan pasyanlar gaibi keşf için bir alet hizmetini görüyorlardı...

Rüyalar ise daha emin bir istihbarat bürosu hizmetini görüyorlardı. Rüyaların zannederim haber vermedikleri hiçbir vaka yoktu. Yalnız rüya hazretleri açıktan açığa havadis vermiyor, remiz ve kinaye tarikiyle tenvir ediyordu. Rüyanın dilinden anlamak lazımdı. İçimizde bazı mütehasıslar türedi. Uzun gecelerin karanlıkları içinde rüya yakalayanlar gözlerini açar açmaz bu mütehasıslara koşuyorlar ve âlemi manadaki gizli işaretlerin manalarını soruyorlardı... Gariptir ki Salvador Kalesi içinde bir de tabirname peyda oldu. Bu matbu bir kitaptı. Buraya kimin eşyaları arasında düşmüştü bilmem. Fakat elden hiç düşmüyordu. İnanmak için değil fakat eğlenmek için zavallı insanların ne budalaca şeylerle avunduklarını görmek için karıştırılacak bir eser!”

Hüseyin Cahit, Salvador Kalesi’nde vakit geçirme vasıtalarından birinin de briç ve satranç oyunları olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında bir ara zaman geçirmek için sürgünler arasında yemek pişirme modasının çıktığını, en önce de Übeydullah Efendi’nin maharetini gösterdiğini yazmaktadır: “Salvador Kalesi için pek mahir bir aşçı olan Übeydullah Efendi’nin galiba en iyi pişirdiği şey “haşlama!” idi. Ufacık

⁵³ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar”, *Yedigün*, 96, 9 İkincikanun 1935.

⁵⁴ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar”, *Yedigün*, 97, 16 İkincikanun 1935.

bir tenkide tahammül edemeyen, maharetinin mahsulü olan yemeklerin alkışla yenmesini bekleyen Übeydullah Efendi azıcık ağız açmak cesaretini gösteren Sudi'yi güzelce haşlıyordu”.

Hüseyin Cahit, “İçimizde bazı arkadaşların sınırları fena halde bozuldu. Bazılarını geceleri uyku tutmamaya başladı. Şafak sökmeden yatağından fırlayarak kendilerini bahçeye atanlar vardı. Bunların Ah! Allah! gibi hafif feryatlarla dolaştıklarını söylüyorlardı. Geceleri karşlarına gizli gizli bazı resimler alarak onları uzun uzun seyretmeden uyku uyuyamayanlar olduğu ağızdan ağıza fısıldanıyordu” diyerek esaret hayatının bazı arkadaşlarının psikolojisini bozmaya başladığını da kaydetmektedir.

İngilizler Türk sürgünlerinin hasta olanların tedavisini içlerindeki doktorlara bırakmışlardır. Sürgünler arasında bulunan Doktor Halil Sezai Bey büyük bir fedakârlıkla Türk hastaları tedaviye çalışmıştır. Ancak dışı ağrıyanların işi oldukça zordu. Türk sürgünlerinin uzun talepleri sonrası haftada bir kere Salvador Kalesi'ne dış doktoru gelmesine izin verilmiştir. Ancak Hüseyin Cahit, dış doktorundan hiç memnun olmadıklarını şu cümlelerle aktarmaktadır: “Fakat dış doktorunu bir kere görenler en şiddetli ağrıların bu dışçıdan daha ehven olduğunu teslim ederek her türlü tedaviden vazgeçtiler. Kanaatimizce bu dışçı sanatını mezbahada öğrenmiş olacaktı. Bütün ilacı ve tedavisi elindeki kerpetenden ibaretti. Dışım ağrıyor diyenin dışına saldırıyor ve bağırtı bağırtı çıkartmaya uğraşıyordu”.

Hüseyin Cahit, İngilizlerin önem verdikleri tek hastanın eski Şeyhülislam Hayri Efendi olduğunu kaydetmektedir. Zira Hayri Efendi, İstanbul'dan beri kalbinden hastadır. Buna rağmen Hayri Efendi'nin denizi görebileceği kalenin burçları üzerindeki bir taş odaya nakledilmekten ibaret isteği kabul edilmemiştir. Ancak daha sonra zabıt refakatinde, otomobil ile gezintiye çıkmasına izin verilmiştir. Fakat otomobil masrafını Hayri Efendi ödeyecekti. Bunun yanında tercümanlık etmek üzere yanına arkadaşlarından birini de almasına müsaade olunmuştur.

Hüseyin Cahit'in şikâyetlerinden biri de İstanbul'dan ayrılalı hemen hemen iki ay geçmesine rağmen ailelerinden haber alamamalarıydı. Kendileri haftada iki defa düzenli olarak ailelerine mektup yolluyorlardı.⁵⁵ Hüseyin Cahit, nihayet 22 Temmuz 1919 Salı günü İstanbul'dan ilk paketini almıştır. Ailesinin şeker yolladığı paket on günde gelmiştir. Ancak mektuplar sansür edildiği için daha geç ulaşmıştır.

28 Temmuz 1919 tarihinde Bekirağa Bölüğü'ndeki bıraktıkları garnizon zabıtlarından dört kişi daha kampa getirilmiştir. Bu dört zabitten öğrendikleri morallerini bozmuştur. Zira Hüseyin Cahit ve arkadaşları ayrıldıktan sonra gazeteler haklarında gerçek olmayan haberler yapmışlardı:

“Hareketimizin ertesi günü, Alemdar gazetesi vapurumuzun torpile çarparak, hepimizin boğulduğumuzu yazmış. Aileler resmi dairelere hücum etmişler. İstanbul'da epice heyecan ve telaş olmuş... Sürülenlerin ailelerinden başka kimsenin aldırış etmeyeceği tabii olmakla beraber, biz buna da inanıyorduk. Böyle yanlış bir havadis uyduran gazetecilerin kötü kalpliliği pek dikkate değer bir hadise idi. Bundan bize elbette bir fenalık gelmezdi. Olsa olsa bir takım çocuklar, kadınlar ve analar gözyaşı dökceklerdi. Hiç kabahatleri olmayan o zavallılara böyle manevi bir işkence yapmakta ne zevk tasavvur olunabilirdi!

Daha garibi, ertesi günü Alemdar gazetesi yazdığı bir fıkrada: Biz Sinop'a sürüldüğümüz zaman, ailelerimiz ıstırap çekmişlerdi, şimdi de onların ailesi muazzab olsun diye bunu yazdık şeklinde izahat vermiş. Bizde siyasi hırslar iptidaî ve vahşi bir şekil alıyor!... Herhalde görülüyor ki Hürriyet ve İtilafçılar intikam hırslarını ailelerimize bile teşmil ediyorlardı”.⁵⁶

Hüseyin Cahit, İngiliz idaresinin en ufak bir eğlence ve meşguliyet vasıtasını bile kendilerinden esirgediklerini, hatta bazı arkadaşlarının vakit geçirmeye faydası olur diye bir fotoğraf makinesi almak için

⁵⁵ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar”, *Yedigün*, 98, 23 İkincikanun 1935.

⁵⁶ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar”, *Yedigün*, 99, 30 İkincikanun 1935.

yaptıkları müracaattan sonuç alamadıklarını yazmaktadır. Ancak Alman kampında mahpus bir fotoğrafçıyı göndererek resim çekilmelerine izin verilmiştir. Hüseyin Cahit, gazetelerde çıkan resimlerden bazılarının bu sanatkârın işi olduğunu belirtmektedir.

Bir gün rahatsızlanan Hüseyin Cahit'in sıtmaya tutulduğu tespit edilmiş ve kale doktoru tarafından hastaneye sevk edilmiştir. Hüseyin Cahit hastane ortamını şöyle anlatmaktadır: "Orada bir yatak duruyordu. Hemşire bu yatağı bana gösterdi. Yatakta bir keten çarşaf yayılı idi. İğrenç bir kurşuni rengi vardı. Her tarafı türlü renklerle lekeli idi. Belki temizdi, belki içinde biraz evvel başka bir hasta yatmıştı. Fakat manzarası o kadar sefil ve iğrenç idi ki sürünmekten çekiniyordum. Ne yapacağımı bilmeyerek yatağın kenarına oturdum".⁵⁷ Hastaneye gitmesinden bir müddet sonra iyileşerek tekrar Salvador Kalesi'ne dönmüştür.

Hüseyin Cahit, Salvador'daki "kapalı ve sefil" hayatın herkesin sinirlerini bozduğunu ve bazen normal vaziyetin kaybedildiğini ifade ettikten sonra, buna "esaret hastalığı" adını verdiklerini yazmaktadır. En samimi arkadaşların arasında bile bazen bir hiç yüzünden dargınlıklar çıktığını, ancak bu dargınlıkların fazla devam etmediğini belirtmektedir. "Kapalı hayatın verdiği sıkıntı bazen bizleri adeta çocukluk şakalarına da sevk ediyordu" diyen Hüseyin Cahit, arkadaşlar arasındaki şakalaşmalara da örnekler vermiştir:

"Bir sabah, daha güneş doğmadan, avludan iri homurtulu seslerle avaz avaz haykırıldığını duyarak gözlerimizi açtık. Kapıdan dışarı fırladık. Tevfik Hadi hiddetle söyleniyordu. İş anlaşıldı. Koğuşun sıcaklığına tahammül edemeyen Tevfik Hadi, bahçenin serinliğinde rahat rahat uyumak için yatağını bahçeye çıkarmıştı. Dostlarından biri o uykuda iken bir kâğıdın üzerine "Hüvel Hallakulbaki" diye yazmış ve bu kâğıdı getirip yatağın cibinliğine ilişti. Sabah keyfiyle kendisinin mezar taşını okuyan Tevfik Hadi birdenbire sinirlenmekten ve söylenmekten kendini men edememişti. Karşısında kıs kıs en çok gülen bizim Hamal Ferit idi. Onun için bu şakanın günahı onun üzerinde kaldı.

Bazen Salvador Kalesi'nin avlusunda Fethi Bey'in telaşla sığınacak bir yer aradığı, arkasında da Rahmi'nin hızlı hızlı yürüdüğü görülürdü. Bay Fethi Okyar'ın yüzündeki ifadeye bakanlar mutlaka bir felaket vuku bulduğuna ihtimal verebilirlerdi. Bu felaket, Rahmi'nin avucunun içine sıkışmış bir çekirgeden ibaretti! Bunun burada bir boşboğazlık teşkil etmesinden korkuyorum. Çünkü bir siyasi müzakere esnasında karşısındaki muarızlar kendisinin üzerine küçük bir çekirge fırlatacak olsalar Fethi Akbar'ın sinirlerine hâkim olamayacağından pek korkarım... Rahmi'nin muzipliğine en çok maruz olan Ubeydullah Efendi idi... Fakat Ubeydullah Efendi de başkalarına yaptığını Rahmi'den çekiyordu. Yalnız ondan yılıyordu. Arada:

-Bu adam beni öldürecek! diye feryat ederdi. Mahbesler, menfalar, Abdülhamit'in mahkemeleri, Amerika'daki hayat mübarezesi hiçbir şey, hiçbir şey Ubeydullah Efendi'yi Rahmi'nin şakaları ve muziplikleri kadar ürkütmemişti...".

Hüseyin Cahit, bir gün kale kumandanın Ubeydullah Efendi'ye serbest bırakılarak İstanbul'a iade edileceğini tebliğ ettiğini, içlerinden birinin hiç beklenilmeyen bu kurtuluşunun kendilerini çok sevindirdiğini ve Ubeydullah Efendi şerefine Salvador Kalesi'nde bir eğlence tertip ettiklerini anlatmaktadır:

"... mükellef ve mutantan çay ziyafetinden evvel, spor eğlenceleri de tertip edildi... İbtida, bir koşu müsabakası yapıldı. Doktor Süleyman Numan Paşa koşuya gireceklerin kalplerini dinlemek için göğüslerine başını koydu, izin verdi. Birinci gelene bir düzine yumurta mükâfat verildi. Sonra, kaşığın

⁵⁷ Yalçın, "Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar", *Yedigün*, 100, 6 Şubat 1935.

içinde yumurta ile koşanlar, ip çekenler oldu. Bütün bu eğlencelerden sonra çay masasının başına oturduk. Grup reisi sıfatı ile Ubeydullah Efendi'ye ilk veda nutkunu ben söyledim".⁵⁸

Ancak Ubeydullah Efendi İstanbul'un işgalinden sonra tekrar Malta'ya gönderilmiştir.⁵⁹ Hüseyin Cahit ikinci gelişinde Ubeydullah Efendi'yi gülererek karşıladıklarını, hatta "Oh olsun, sana! İnsan bir kere Malta'dan kurtulur da tekrar buraya gelmek yolunu bulur mu? diyerek alay ettiklerini yazmaktadır. Ancak Ubeydullah Efendi Malta'daki hayattan o kadar memnun kalmıştır ki Malta'dan kurtulduğu zaman içinde adeta bir esef duymuş ve "Şurada alışmış oturuyorduk, şimdi nereye gitmeli? diyerek iç çekmiştir.⁶⁰

Hüseyin Cahit, Salvador Kalesi'nde zaman geçirmek için yapılan etkinliklerden birinin de Sudi Bey'in başlattığı hokey oynamak olduğunu kaydetmektedir. Kamptakilerin ikinci etkinliği Fethi Bey'in ortaya attığı tenis olmuştur. Hüseyin Cahit tenis kortunu nasıl hazırladıklarını ve oynadıklarını şöyle aktarmaktadır:

"Bu daha zordu. Çünkü bir kere kort lazımdı. Fakat bunun çaresini bulduk; Yani kortu hafzettik! Avlunun zeminini kâfi bulduk. Taşları biraz kendimiz düzeltmeye kalktık. Bizim spora merakımız kale içinde itibarımızı arttırdı.⁶¹ Tenis sahasını biraz düzeltmek hususunda İngiliz çavuşu da bizimle beraber çalışmaya başladı... Fethi Bey'in hocalığı ile oyun başladı. Salvador Kalesi'nde sinirlerimizi büsbütün bozulmaktan, bizi nevrasteniye uğramaktan kurtaran amillerden biri bu spor merakı olmuştur. Malta'nın sıcak ikliminde yorucu bir oyundan sonra soğuk bir duş yaparak yatağa uzanmak vücutta pek tatlı bir aksülamel uyandırıyor... Vücudun bu yorgunluğu dimağı fazla derin çalışmaktan menediyordu".

Hüseyin Cahit tenis oynamakla ilgili olarak *Halkçı*'da şu bilgileri de eklemektedir: "Briç partisinden sonra, tenise sıra gelecek. Şükrü Kaya ile iyice zayıflamak yolunu bulmak için, saat on birle on iki arasında, güneşte, çıplak tenis oynamak usulünü icat etmiştik.⁶² Kısa bir pantolonla garip bir kıyafette simsiyah olmuş bedenimizle tenis oynarken, öte taraftan Süleyman Numan Paşa çıplaklarının sıra ile geldikleri görülecekti. Süleyman Numan Paşa, galiba can sıkıntısını hafifletmeğe medar olmak üzere, bir güneş banyosu icat etmişti. Malta'nın o cehennemi sıcaklığı altında birçok kişi soyunuyor, battaniyelerini yüklenerek dışarı ki bahçeye çıkıyor, bizzat doktorun kumandası altında yerlere uzanıyorlardı".⁶³

Hüseyin Cahit, Malta'da her gün aynı şeyleri yapmanın verdiği sıkıcılık içinde kendilerini neşelendiren şeylerden birinin de Salah Cimcoz'un latifeleri olduğunu yazmaktadır: "Aylardan beri söylenmedik, bol bol tekrar edilmedik hiçbir hikâye kalmamıştı. Fakat vesile düştükçe, Salah bunları

⁵⁸ Hüseyin Cahit, tören sırasında şu konuşmayı yapmıştır: "Ubeydullah Efendi'nin İstanbul'a dönüşü hakkında söz söylerken kendimi çok müşkil bir vaziyette hissediyordum; zira "Ubeydullah Efendi İstanbul'a dönüyor, bundan pek memnunuz!" desem Efendi hazretleri, "Vay, benim gidişimden memnunmuşlar!" diye kızacaktır. "Ubeydullah gidiyor. Ondan ayrıldığımızı çok üzgünüz!" diye aksini söylesem bu sefer de "Vay, benim sürgünde kalmamı istiyormuş!" diye kızacaktır. "Ne memnunuz, ne mahzunuz!" desem bu defa da "bana karşı ne lakaydı.. Ha gitmişim ha burada kalmışım!" diye küplere binecektir. Hakikaten müşkil bir vaziyet", *Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta Afganistan ve İran Hatıraları*, s. 193.

⁵⁹ 23 Ağustos 1919 tarihinde serbest bırakılan Ubeydullah Efendi 10 Mayıs 1920 tarihinde tekrar Malta'ya sevk edilmiştir.

⁶⁰ Yalçın, "Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar", *Yedigün*, 102, 20 Şubat 1935.

⁶¹ *Halkçı*'daki ifadeleri şöyledir: "Şaşılacak şeydir ki hokeyden ve tenisten sonra, muhafız İngiliz çavuşu yanında itibarımız sanki artmıştı. Bizi artık pek fena ve vahşi adamlar gibi görmüyor, bizi de medeni insanlar arasında sayar gibi bir hal alıyordu. Hatta biz tenis kortunu düzeltmek için uğraştığımız sırada çavuş da bize iştirak etti, toprağı dövmekte seve seve yardımda bulundu". Yalçın, "Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta", *Halkçı*, 23 Şubat 1935.

⁶² Ahmet Emin Yalman, Hüseyin Cahit'in güneş banyosu ile tenisi birleştirmenin yolunu bulduğunu, yalnız bir deniz donu ile tenis oynamaya başladığını, bu nedenle kısa sürede vücudunun kapkara kesildiğini belirttikten sonra "Bir gün küçük bir ayna ile kendine bakarken "Arap Üzengiye benziyorum" dedi. Bundan sonra Salvador'da bulunduğu müddetçe ismi "Arap Üzengi" oldu diye yazmaktadır. Yalman, *age.*, I, s. 534.

⁶³ Yalçın, "Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta", *Halkçı*, 26 Şubat 1935.

evvelinden canlı, hararetle bir surette söylerdi ki hiç bilinmeyen bir hikâye gibi ilgilenmemek ve zevk duymamak kabil olmazdı. Cimcoz'un şen ve zarif fitratı Salvador mahpusları için ilahî bir nimet idi"⁶⁴

Hüseyin Cahit, Salvador'da yazdıkları dilekçelerin en sonunda bir semere verdiğini, taleplerine binaen bir gün dışarıya çıkabilmelerine izin verildiğini, ancak bunu şarta bağladıklarını yazmaktadır:

"Haftada iki gün nöbetleşe çıkılacaktı. Saatte üç İngiliz milli süratle yol yürünecekti. Köylü çocuklara para sigara verilmeyecekti. İki saat dolaşılacak, hiçbir yerde durulmadan, kimse ile ihtilat edilmeden, tekrar kaleye dönülecekti. Bizim için mezardan farksız olan kaleden dışarı bir adım atabilmek, biraz etrafı ve hiç olmazsa uzaktan denizi görmek imkânını veren bu müsaadeden derhal istifade etmeye can attık. Muayyen günü sabırsızlıkla bekledik ve erkenden hazır olduk.

İsimlerimiz yoklama edildi, kalenin demir kapıları açıldı. Bizi dışarıya çıkardılar. Süngü takmış bir muhafız müfrezesi kapının önünde bekliyordu. Bizi ikişer ikişer sıraya dizdiler. En öne bir zabıt geçti. Süngülü neferler etrafımızı aldı. Hareket kumandası verildi. Biz askeri adımlarla yürümeye başladık...

Salvador Kalesi, şehirden uzakta bir tepenin üstünde idi. Bizi şehir dâhiline doğru götürmediler. Gayri meskûn, kır taraflarına doğru sevk ettiler. ...Uzakların görüldüğü bazı noktalardan manzara bir taş yığınından ibaret kalıyordu. Malta ada olduğuna göre elbette bunun etrafında bir deniz ve açık bir ufuk vardı. Fakat deniz nerede idi? Herhalde üsera karargâhı kumandanının büyük hokkabazlık marifetini itiraf ve teslim etmek lazım geliyor. Çünkü bizi iki saat dilimiz çıkıncaya kadar muttasıl hızlı hızlı dolaştırdıkları halde avuç içi kadar deniz yüzü göstermediler. Ufacık bir kır levhası bile seyredemedik. Tozlu yollardan, yakıcı güneş altında, İstanbul'un bostan duvarlarını hatırlatan taş duvarlar arasında yürüdük, durduk. Döndük dolaştık kendimizi tekrar Salvador Kalesinin kapısının önünde bulduk! Tenezzühe çıktığımızda da, çıkacağımıza da pişman olmuş ve bir daha kaleden dışarı adım atmamaya tövbe etmişik!"⁶⁵

Hüseyin Cahit ve arkadaşları kampa gazete sokmak için de ilginç bir yol bulmuşlardır. Aslında bu usulü Hüseyin Cahit'in İstanbul'daki ailesi keşfetmiştir:

"Bir gün Salvador Kalesi'ne İstanbul'dan gelen mektuplarla beraber bazı paketler de getirdiler. Bunlar ailelerin yolladıkları hediyelerdi. Bana bir kutu vardı. Açtım. Baklava olduğunu gördüm. Fakat baklavadan evvel gözüme çarpan başka şey oldu. Tahta kutuya baklava konulmadan evvel altına kâğıt diye bir gazete konmuştu!... Kâsenin içine baklavaları boşalttık. Kimse onların yüzüne bakmıyordu. Yağlı şeker bulaşmış gazeteyi yırtılmadan çıkarmaya ve üzerindeki kırpıntılardan temizlemeye çalışıyorduk. Gazete yağdan ve şekerden şeffaf bir hale gelmişti. Yazıları okunamıyordu. Aydınlığa doğru tutarak gazeteyi okumak çaresini bulduk. Bunu pek kıymetli bir mal gibi ihtimamla kuruttuk. Ondan sonra İstanbul gazetesi Salvador Kalesi'nin odalarını gizli gizli dolaştı. Ve oradaki biçarelere memleket haberlerini verdi.

Demek oluyor ki İngiliz idaresinin sıklığına rağmen, bizim mahbesimize bir İstanbul gazetesi girebilmişti. Bir defa olan bu vaka sık sık tekerrür edemez miydi? Paket her zaman gelse ve her zaman içine gazete konsa bunun kabil olacağı anlaşılıyordu. Fakat İstanbul'dakilere işi nasıl yazmalıydı? Burada sansörün gözünden kaçacak surette kendilerine talimat verebilmek iktiza ederdi. Her halde, mevcut zorluğa rağmen, tâliimi bir kere tecrübe etmekte hiçbir mahzur olamazdı. Onun için, posta günü İstanbul'a şu mektubu yazdım:

"Gönderdiğiniz paket geldi; Sizden her posta muntazaman bir hediye almak bizi burada pek mesut edecek. Her hafta bir mendil, bir çorap gibi küçük bir şey olsun yollayınız. Fakat bunları "tasvir"inize sarınız. Tasvirinizi görmekle ayrıca bahtiyar olacağım."

Gazeteye sarınız demeye imkân yoktu. Onun için "tasvir" diyordum. Malta'daki sansör bunun Tasvir-i Efkâr gazetesi olduğunu anlayamazdı. Fakat İstanbul'dakilerin anlaması umut edilebilir miydi? Herhalde

⁶⁴ Yalçın, "Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta", *Halkçı*, 27 Şubat 1955.

⁶⁵ Yalçın, "Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar", *Yedigün*, 103, 27 Şubat 1935.

şu garip, adeta gayri me'nus "tasvir" kelimesinin mektup arasında dikkati celbedeceği belki hakiki maksadımızı anlatabileceği memuldü.

Filhakika umudum doğru çıktı. Ne demek istediğimi anlamışlardı... Yirmi beş gün sonra gelen ikinci bir paketten beklediğim mendiller çıktı. Bunlar Tasvir-i Efkâr'a sarılmışlardı. ...Gazeteyi nerden ele geçirdiğimizi soranlara hakikati anlatmak gafletini gösterdik. Çünkü paket vasıtası ile gizlice gazete alabilmek ihtimalini anlayanlar ailelerine doğrudan doğruya mektup yazarak, içinde gazete göndermelerini istemişlerdi! ...Evvelce paketlerimiz alelusul ne olduğu anlaşıldıktan sonra bize teslim edilirken şimdi uzun ve dikkatli bir muayeneye tabi tutuldu. İçindeki gazeteler pek kolaylıkla bulundu. Arkadaşlardan birine gelen esvabın kolları, pantolonun bacakları içinden destelerle gazete çıktı. Bunları bizim gözümüzün önünde aldılar ve götürdüler! ...Çok elde etmek hırsı bizi aza nail olmaktan da mahrum bıraktı. Yine gazetesiz kaldık".

Kışın gelmesi Salvador'da hayat şartlarını zorlaştırmıştır. Daha kış gelmeden Kasım başında yağın bir yağmur suyu odalarını basmıştır.⁶⁶ Hüseyin Cahit bu olayı dolap kapağına "tufan" diye kaydetmiştir. Bu olay sonrası kumandanlığa yine bir mektup yazarak kış mevsiminin yaklaştığını, kışın burada kalamayacaklarını bildirerek bu işe çare bulunmasını istemişlerdir. Ancak gelen cevap, "Malta doludur. Mevcut Alman esirleri memleketlerine iade edilmedikçe bizim başka bir tarafa nakledilmemize imkân yoktur!" olmuştur.

Hüseyin Cahit ve arkadaşlarının şikâyetlerinden birisi de İstanbul'dan gelen paketlerindeki bazı eşyaların veya paketin tamamen çalınmasıydı. Bu konuda şikâyet dilekçesi yazdıklarında "Türkiye'deki İngiliz harp esirlerinin paketleri de muntazaman ellerine gitmezdi!" şeklinde cevap almışlardır. Hüseyin Cahit'in buna yorumu şöyle olmuştur: "Her türlü cevap beklenirdi. Fakat bu kadar garip bir mukabele göreceğimiz akla gelmezdi. Kulaklarımıza inanamıyorduk! İngilizler içlerimizden bazılarını Malta'ya harp esirlerine fena muamele ettiklerinden dolayı getirdiklerini iddia ediyorlardı. Kendileri de aynı muameleyi tekrar edeceklerse, şu halde bizden ne farkları kalırdı? Şu farkları kalıyordu ki onlar bu vahşilikleri bile bile, kasten yapıyorlardı".⁶⁷

Eski Verdala Kampı

8 Aralık 1919 tarihinde eski Verdala Kampı'na nakledilmişlerdir. Zira Alman esirlerinin önemli bir kısmı memleketlerine gönderilmiş olduğu için eski Verdala Kampı'nda yer boşalmıştı. Kış mevsimini geçirmek üzere Türkler de buraya sevk edilmiştir. Hüseyin Cahit'in Eski Verdala hakkındaki ilk izlenimleri şöyledir:

"Şimdiye kadar gördüğümüz Malta bizim için eski asırlardan kalma kalın kale duvarlarından ve bu duvarlar arasında boş hendeklerden ibaretti. Yalnız, Verdala Kışlası'nda bu hendekler bahçe şeklini almışlardı. Fakat Verdala Kışlası'nın kalın duvarları arasında sıkışın bu bahçeler şimdi Alman esirlerinin memleketlerine iadesinden sonra, harap bir hale gelmişlerdi.

Şimendiferle büyük Avrupa şehirlerine yaklaşıldığı zaman, küçük amele bahçelerini ve kulübelerini hatırlatan bir hal vardı. Ötede beride mor renkte kakkahalar sicimlere sarılarak küçük kulübelere doğru yükseliyor, bazı yerde bir çardak teşkil ediyordu. Nihayet bir çiçek ve ot yüzü görmüştük!⁶⁸ Bu çukur hendeklerdeki bahçeden sonra kışlanın iç kapısını da geçerek asıl avluya girdik. Verdala Kışlası büyük bir kervansarayı andırıyordu. Ortada gayrimuntazam çok büyük bir avlu vardı. Kışla bir yer katı ile bir üst kattan tereküp ediyordu. Odaların önleri açık bir koridordu. Avluya bakıyordu. Bütün kapılar bu koridora açılıyordu.

⁶⁶ Yalçın, "Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar", *Yedigün*, 104, 6 Mart 1935.

⁶⁷ Yalçın, "Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar", *Yedigün*, 105, 13 Mart 1935.

⁶⁸ Yalçın, "Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar", *Yedigün*, 105, 13 Mart 1935.

Şimdi Malta'da muhtelif sebeplerle ne kadar harp esiri kalmışsa hepsini buraya toplayarak başka kampları kapamışlardı. Onun için Verdala Kışlası'nın içi Babil Kulesi'nden küçük bir numune teşkil ediyordu. Uzaktan Hintli çehreleri, zenci yüzleri bile görülüyordu”.

Daha sonra Türk sürgünler kışla içinde serbest bırakılmıştır. Hüseyin Cahit derhal, hiç bir şey düşünmeden, oda avcılığına çıktığını, herkesin uygun bir oda bularak biraz rahat etmek hevesinde olduğunu ifade etmektedir. Hüseyin Cahit çok boş oda olduğu için, Salvador Kalesi'ndeki kadar sıkışmaya gerek kalmadığını belirttikten sonra zemin katta tenis kortunun yanında bir oda bulduklarını, ancak eski oda arkadaşlarını ikiye bölündüğünü belirtmektedir. Hüseyin Cahit, Rahmi ve İsmail Canbolat Beylerle bir odaya yerleşmiştir. Hüseyin Cahit bu odada Salvador'a göre oldukça rahat ettiklerini şöyle anlatır: “Burada, sıkıntılı bir yolculuktan sonra, rahat bir otele gelmiş kadar kendimizi konfora kavuşmuş farz ediyorduk. İptida hasır koltuklar yüzümüze güldü. Salvador Kalesi'nde en adi bir tahta iskemlenin bile hasretini çekmiştik. Salvador'da oturmak demek yatağın üzerinde uzanmak demektir”.

Verdala Kışlası'nın her tarafında daha önceki esirlerden kalan battaniye, kalın keten çarşaflar, yatak minderleri, karyolalar, yastıklar, masalar, iskemleler gibi birçok eşyanın yığılı olduğunu, ihtiyaçları olan şeyleri bu yığınların arasından istedikleri kadar aldıklarını ve altı aydan beri ilk defa adi bir hasır koltuğa rahatça oturmanın lezzetini tattığını belirten Hüseyin Cahit, çavuşa verdiği bahşişle odalarının yanındaki boş odayı da açtırmıştır. Böylece odalarına ilaveten bir yemek odası ile banyoya da sahip olmuşlardır. Hüseyin Cahit bu olay üzerinden hemen hemen Malta'da kaldıkları bütün kamplarda bahşiş verdiklerini yazmaktadır: “Bu bahşiş meselesi Malta'da muntazam surette devam etti. Salvador'da ilk geldiğimiz günlerdeki çavuş verdiğimiz bahşişi kabul etmemişti. Aynı zamanda, bize karşı muamelesi de dürüst ve nazikâne idi. Sonraki çavuş her hafta bahşişini muntazaman alırdı. Buradaki çavuş da bahşişi gayet tabii bulmaya alışmıştı... Şu halde bizim zavallı şarkın neden bu kadar adı çıkmıştı”.

Hüseyin Cahit daha sonra Verdala hakkındaki izlenimlerini aktarmaya devam etmektedir: “Kampın içini dolaştık. Kışla hakikaten büyüktü. Burada harp esirleri mümkün olduğu kadar rahat bir esaret hayatı sürebilirlerdi. Bir kenara zemini çimentolu güzel bir tenis kortu yapılmıştı.⁶⁹ Kışlanın bir kenarında ayakyolları ve banyolar vardı. Banyocuya haber ve para verilerek banyo yapmak kabildi. Altı aydan beri ancak soğuk duş ile yıkanabiliyorduk”.

Hüseyin Cahit, kışlanın iç kapısından çıkınca, küçük küçük kulübeler ve etraflarındaki bahçeler bulunduğunu, kışlanın dış duvarları ile asıl kışla arasındaki epeyce geniş bu sahanın adeta bir sayfiye manzarası arz ettiğini, buralarda Alman ve Avusturya esirlerinden bir kısmının kendilerine küçük küçük kulübeler yaptıklarını ve memleketlerine giderken de bu köşkleri bir Maltıza sattıklarını anlattıktan sonra bu Maltızdan bir köşk de kendisinin satın aldığını belirtmektedir.⁷⁰

Malta'daki sürgünler arasında zaman zaman bazı meseleler yüzünden tartışmalar da çıkmıştır. Bu tartışmalardan biri şapka yüzünden olmuştur. Hüseyin Cahit ve bazı arkadaşları, daha önce Mondros'ta bırakılan ancak daha sonra oradan Malta'ya getirilen sürgünlerle şapka yüzünden karşı karşıya gelmişlerdir:

“Bizim hepimizin başımızda şapka vardı, Mondros'tan gelenler ise kısmen feslerini muhafaza ediyorlardı. Fesi bırakmış olanların da astragan kalpakları vardı. Bu gözümüze fena çarpıyordu. Bizim başımızdaki şapkalara da onlar tahammül etmek istemiyorlardı... Şapka hususunda taassubu en ileriye vurduranlar da Sait Halim Paşa ve kardeşi Abbas Paşa idiler.

⁶⁹ *Halkçı*'da şunları yazmaktadır: “Verdala Kışlası'nda bizi memnun eden cihetlerden biri de asfalt döşeli muntazam bir tenis kortuna malik olmaktı. Taş, toprak üzerinde gayri muntazam sahada sendelemekten kurtulmuştu. Fakat bu muntazam tenis kortu üzerinde tamamen acemi olduk. Zaten Fethi Bey'in muavinliği de biraz dalgınlığa gelmiş olduğunu oyunumuzu seyreden esir zabitlerimiz söylediler. Biz servis hattını bırakıyor, ilk çizgilerden servis yapıyormuşuz”, Yalçın, “Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta”, *Halkçı*, 4 Mart 1955.

⁷⁰ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar”, *Yedigün*, 106, 20 Mart 1935.

Biz bu meseleyi pek basit bir surette halletmiştik. Çünkü orada nispeten daha mütecanis bulunuyorduk... Hepimizde şapka vardı. Fakat içimize vükela karışınca iş değişti. Onlar ruhlarındaki muhafazakârlığa siyasi bir mazeret bulmak hevesine düşmüşlerdi. Verdala Kışlasında birçok harp esiri neferlerimiz ve zabitlerimiz vardı. Vükelanın başında şapka görürlerse bunlar ne derlerdi? Başka bir mülahaza daha: Esirler arasında birtakım Hintliler de göze çarpıyordu. Bu Hintliler Türkiye'nin eski nazırları, mebusları, ayanları, yüksek memurları arasında şapkalılar görürlerse Hindistan'da hakkımızda ne düşünürlerdi?!"⁷¹

Hüseyin Cahit, Doktor Fazıl Berki Bey'in posta memuru olarak seçildiğini, mektupları ona verip ondan aldıklarını, Fazıl Berki'nin posta memuru sıfatı ile kışla kapısından çıkarak biraz ötedeki kumandanlık dairesine gitmesi neticesinde oradaki sansörlerle tanıştığını, bunun sonucunda da gazete ihtiyaçlarını karşılayabildiklerini ifade etmektedir. Ancak bunu da rüşvet karşılığında elde edebilmişlerdir:

"Malta'da iki Türkçe sansür memuru vardı. Biri İngiliz'di. Biri kim bilir nereden buraya düşmüş Suriyeli bir Arap'tı. Bu Arap İttihat ve Terakki'ye de mensup imiş. Hatta bilmem nerede bir kulüp reisliğinde bile bulunmuş. Kanaat sevgiyle değil de bir menfaat fikriyle de olsa "mahut ocağa" bir parçacık sürmüş olmak yüzünden bu Suriyeli bizlere karşı az çok bir sempati besliyordu. Fazıl Berki onun bu muhabbet hissiyatını daha kandırıcı bir delil ile de kuvvetlendirmek yolunu düşünmüştü... Sansür memuruna ayda dört İngiliz lirası verecektik. O, posta ile gelen gazetelerimizi gizlice Fazıl Berki'ye teslim edecekti. Doktor bunları bize okuttuktan sonra tekrar sansür memuruna iade edecekti, o da bunları yine yerine koyacaktı. İşte ayda dört İngiliz lirasına İstanbul gazetecilerini okumak imkânını elde etmiş oluyorduk".⁷²

Hüseyin Cahit, Verdala Kışlası'nda daha rahat ettiklerini kabul etmekle beraber aralarında Salvador Kalesi'ndeki samimiyetin kalmadığını da itiraf etmektedir. Hatta bu durum neticesinde en yakın arkadaşları kamp reisliğinden istifa etmesi yönünde tavsiyede bulunmuşlardır. Bunun üzerine kamp reisliğinden istifa eden Hüseyin Cahit bu durumu şöyle anlatmaktadır:

"Küçük, dar bir muhitin, insanları birleştirmek, yaklaştırmak gibi bir tesiri oluyor. Onun için geniş kışlanın dağınık odaları, Salvador dostlarını adeta birbirinden ayrı yerlere atar gibi oldu. Galiba bazı dedikodular çıktı, geçimsizlik başladı. Samimi dostlardan bazıları: Canım şu riyaseti bırak, diye bana tavsiyede bulundular.

Birdenbire anlayamadım. Ne riyasetinden bahis olunuyordu? Sonra düşündüm, ben kamp reisi değil mi idim? Düşükleri felaket içinde üzülen ve muzdarip olan arkadaşlardan bir kısmının vaziyetimizin bir türlü düzelmemesine sinirlenerek bu teessürlerini tahfif için hırpalayacak birini aradıkları anlaşılıyordu. Derhal, kamp reisliğinden vazgeçtiğimi arkadaşlara söyledim".

Ancak kamp reisliğinden istifası Hüseyin Cahit'e oldukça ağır gelmiştir: "Tuhaf değil mi? Bu adeta gücüme gitti. Kabineden çektirilen sadrazamların meğer muğber olmakta hakları varmış!"⁷³

Hüseyin Cahit kamp reisliğinden istifasıyla ilgili olarak *Halkçı*'da da şunları yazmaktadır: "Bittabî, bu nasihatlerin tekrar edilmesine meydan bırakmadım. Evvelden, bazı sadrazamların ve nazırların neden dolayı yerlerine fazlaca yapıştıklarına bir türlü akıl erdiremezdim. Şu zatlar güzel güzel çekilseler de hem kendi haysiyetlerini muhafaza etseler, hem nafile dedikoduya ve gürültüye mahal vermeseler olmaz mı? diye düşündüğüm olurdu. Bu hal, gayet küçük bir ölçüde, bir sürgünler kışlasının dört duvarı arasında

⁷¹ Rıza Nur, Hüseyin Cahit'in Malta'dan kurtulup İtalya'ya ayak bastıktan sonra "Lanet olsun, Müslümanlığa, Türklüğe; Bu fesi bir daha başıma koymam" dediğini yazmaktadır. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, III, İstanbul 1992, s. 80.

⁷² Yalçın, "Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar", *Yedigün*, 107, 27 Mart 1935.

⁷³ Yalçın, "Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar", *Yedigün*, 109, 10 Nisan 1935.

cemaat başında benimde başıma gelmeden işin içindeki esrarı anlamak kabil olmuyordu. Böyle mevkilere çıkan insanlar, aldatılan kocalar gibi, hakikatten en sonra haberdar oluyormuş.

Artık korkmadan kusurlarımdan birini itiraf edeyim. Kamp teşkilâtının reisi bulunduğum müddetçe, istişareden hiç hoşlanmıyordum. Kimseye danışmadan kendini bildiğim gibi hareket edivermek daha keyifli geliyordu. Fırsat bulsam bir müstebit olacaktım⁷⁴.

Yeni Verdala ve Polverista Kampları

Eski Verdala’da yaşayan Türkler, 6 Ocak 1920’de Yeni Verdala ve Polverista adındaki birbirlerinin karşısında bulunan iki kışlaya nakledilmişlerdir. Hüseyin Cahit, Yeni Verdala’ya nakledilmiştir. Yeni Verdala’nın daha iyi bir bina olduğunu belirten Hüseyin Cahit, kışlayı şöyle tanıtmaktadır:

“Büyük Harp esnasında burada Alman zabitlerini oturtmuşlardı. Binanın önü açık ve kemerli bir koridordan teşekkül ediyordu. Bu koridora sıra ile kapılar açılıyordu. Her kapı ikişer üçer odalı birer apartman kapısı idi. Etrafta yüksek kale duvarları yoktu. Bahçe yalnız tel örgü ile dışardan ayrılmıştı. Onun için koridordan bakınca, bahçeye çıkınca görünecek bir manzara vardı. Uzaktan bir yol görüyorduk. Buradan ara sıra insanlar ve çocuklar geçiyorlardı. Liman içinde bir deniz parçası görmek de kabildi. Mevki ve bina itibariyle şikâyet edecek bir şey yoktu. Hapishanenin daha iyisini aramak fazla müşkülpesentlik teşkil ederdi. Odalarda da altı aydan beri geçirdiğimiz hayata nispetle “konfor” temin edebilecek vasıtalar vardı. Lavabo, konsol, komodin yüzü görüyorduk. Hem bunlar adi tahtadan değildiler. İçlerinde akajudan yapılmış olanlar da vardı”.

Polverista Kışlası ile aralarında kısa bir yol bulunmaktaydı ve iki kışla arasında günde bir iki saat için gidip gelmelerine de müsaadesi edilmişti. Hüseyin Cahit, Yeni Verdala’da çamaşırcı, aşçı ve hizmetçi sıkıntılarından kurtulduklarını, isteyen apartmanların kendilerine bir Maltız hizmetçi ve aşçı tutabildiklerini, çamaşırlarını dışarıya yollayıp yıkatabildiklerini ifade etmektedir.

Hüseyin Cahit, Yeni Verdala’da en çok rahatsız oldukları şeyin soğuk olduğunu, bunun çaresini de odalardaki fazla dolapları yakarak bulduklarını anlatmaktadır. Ancak bunları daha fazla yakmanın “Salvador Kalesi’ndeki Robenson hayatına tekrar düşmek” olacağını fark eden Hüseyin Cahit ve arkadaşları sabah güneş doğar doğmaz bahçeye çıkmışlar ve tel örgülü bahçeyi hızlı hızlı dolaşarak ısınmaya çalışmışlardır.

Hüseyin Cahit’e göre Yeni Verdala Kışlası’nın bütün rahatlığına rağmen en büyük eksiği tenis kortundan mahrum olması ve dik bahçelerinde hiçbir spor hareketi yapılamamasıydı. Dolayısıyla orada yapılacak tek şey tel örgülerin içinde dönüp dolaşmaktı: “Sabahları güzel bir güneş etrafı ısıttığı zaman, bütün Yeni Verdala ahalisinin, sanki mühim bir işleri varmış gibi, bu müstakil şekildedeki tel örgülü bahçenin dört bir tarafını defalarla dolaştıkları görülürdü”⁷⁵.

Kampta İtalyancasını ilerleten Hüseyin Cahit, Floransa’daki bir kitapçıya mektup yazarak İtalyanca bazı romanlar istemiştir. Kitapçının yolladığı romanlar arasında Hüseyin Cahit’in elinden bırakmadığını ifade ettiği Annie Vivanti’nin Yırtıcılar isimindeki romanı da bulunmaktadır. Hüseyin Cahit, “Yırtıcılar” kitabı gözüne iliştiği için “bu kitabı tercüme etmeliyim!” diye kendine bir emir verdiğini, sonunda bunu tercüme etmeye başladığını da yazmaktadır. Hüseyin Cahit, sönmüş olan yazı aşkının bu eser sayesinde canlandığını da eklemektedir: “Çoktan beri içimde sönmüş olan yazı aşkının tekrar canlanmasını bu eserin edebî kıymetine borçluyum. İtalyan muharriresinin sihirli kalemin yarattığı sanat eseri bana derin bir şevk ve galeyan vermemiş olsa idi ihtimal ki içimde yazı arzusunu daha uzun müddet duymayacaktım. Yırtıcılar’ın tercümesini bitirdikten sonra, “Oğlumun Kütüphanesi” adı

⁷⁴ Yalçın, “Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta”, *Halkçı*, 4 Mart 1955.

⁷⁵ Yalçın, “Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta”, *Halkçı*, 6 Mart 1955.

altında bir külliyata başlamayı düşündüm. Bu silsileyi vücuda getiren eserlerden bazılarını tercüme etmeye başladım”.

Sansür memuruna ayda dört İngiliz lirası vererek gazete almak yolunu bulduklarını, ancak bu şekilde düzenli olarak gazete alamadıklarını, bu nedenle doğrudan doğruya İstanbul’da gazete getirtmek çaresini aradıklarını belirtmektedir. İstanbul’daki İngiliz idaresinin Malta’da Türk gazetesi okumaktan mahrum bulduklarını bilemeyeceklerinden yola çıkarak mektup zarflarının içine mektup yerine gazete koydurmuşlardır. Zarfların kabalığından şüphelenen İngiliz zabıtlar mektupları açarak gazeteleri almışlardır. Ancak Hüseyin Cahit mücadeleden vazgeçmediklerini ve gazete elde etmeyi tekrar başardıklarını şöyle anlatmaktadır:

“Mamafih mücadeleden yine vazgeçmedik. Zarf içinde gazete yollamamalarını, gazetelerin bize verilmediğini İstanbul’a yazdım. O zaman, bizim gazeteye bu kadar ehemmiyet verdiğimizizi, her işte gazete ile meşgul olduğumuzu gören refikam bize gazete yollamak için çareler düşünmeye başladı. Bunun için de her hafta bir paket göndererek içinde bir tarafına gizlice bir paket sıkıştırmak yolunu düşündü. Bu tarzda gazete kaçakçılığı sonuna kadar aylarca devam etti. İngilizler artık bunu keşfedemediler. Gelen her hediye mutlaka birkaç gazete saklıyordu. Bunları biz bile bulmak için epeyce uğraşıyorduk. Gazetelerin kenarındaki boş taraflar, yer tutmasın diye, kesiliyor, ilanlar çıkarılıyor ve gazete daha küçük bir hacimde daha kolaylıkla saklanıyordu”.⁷⁶

Hüseyin Cahit, ailelerinin küçük bir havyar kutusuna bile bir haftalık gazetenin sıkıştırabilmiş olmalarını iftiharla anlatmaktadır. Bunu gören Salah Bey, “Bundan sonra geçinmek için korkma... Bizim karılara gümrük kaçakçılığı yaptırır, bey gibi yaşarız!” diyerek bir espri yapmıştır.

Hüseyin Cahit, Yeni Vardelâ Kışlası’nda, 1 ay 5 gün kaldıktan sonra diğer arkadaşlarının kaldığı karşı taraftaki Polverista Kışlası’na nakledilmiştir. Malta’daki esirlerin sayısı azaldıkça İngilizler kamp teşkilâtında tasarruf için esirleri bir noktada toplamağa çalışmıştır. Zira Malta’da hemen hemen harp esirlerinden hiç kimse kalmamıştı. Kamplar İngiliz Kumandanlığı da lâğvedilmiş, kalanların işlerine bakmak üzere Yüzbaşı Gad isminde Maltız bir zabıt tayin edilmiştir. Hüseyin Cahit bu kişiyi oldukça nazik ve terbiyeli bir adam olarak tasvir etmektedir.

Hüseyin Cahit, Polverista’da her sabah esirlerin bir kısmının kumandanlık dairesinin önündeki tenis kortuna giderek öğleye kadar tenis oynadıklarını, öğle yemeğini odalarında yediklerini, öğleden sonra ise okuyarak, yazı yazarak, briç oynayarak, bahçede dolaşarak zerzevat yahut çiçek dikmek için bahçeyi kazarak vakit geçirdiklerini kaydetmektedir.⁷⁷

Milli Mücadele başladıktan sonra da Malta’ya sürgünler devam etmiştir. Bunlar arasında Milli Mücadele’ye iştirak edenler ve bu yüzden İngilizlerin kahrına uğrayanlar da bulunmaktadır. Hüseyin Cahit, bu sürgünlerin eski sürgünler tarafından pek samimi ve dostça karşılanmasına rağmen bazı gazeteciler için aynı durumun söz konusu olmadığını kaydetmektedir:

“Malta menfilerinin hepsi İttihatçı idiler. Aşağı yukarı, buraya İttihatçı olduklarından dolayı getirilmişlerdi. İstanbul gazeteleri ise Mütarekeyi müteakip, yıkılan bir tarih aleyhine neşriyata başladıkları için bu muhitte büyük bir infial uyandırmışlardı. Düne kadar aynı adamları alkışlamış kalemlerin esen rüzgâra göre derhal meslek değiştirevermeleri pek fena tefsirlere uğruyordu.

Sinirlerine kolay kolay galebe çalamayanlar bu zavallı gazetecilere infiallerini göstermek zevkine kapılmak üzere idiler... Kamptaki arkadaşların bu gazetecilere karşı hiddetleri âdeta diplomatik bir mesele teşkil etti. Aramızda görüşmeler oldu, bazılarını teskin için uğraşmak icap ediyordu. Aynı zamanda, nezaket

⁷⁶ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar”, *Yedigün*, 109, 10 Nisan 1935; Ziya Gökalp’in mektuplarına göre Polverista Kışlası’na geçtikten sonra kamp yönetimi sürgünlerin gazete getirtmelerine izin vermiştir. Ziya Gökalp, *Limni ve Malta Mektupları*, Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel, Ankara 1989, s. 233, 484.

⁷⁷ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar”, *Yedigün*, 111, 24 Nisan 1935.

yeni arkadaşlara bu soğuk karşılanmayı hissettirmemeyi emrediyordu. Mutaassıp İttihatçıların ruhlarını en iyi Kemal anlardı. Onun nasihatleri ve ricaları iyi tesir hâsıl etti ve iş yatıştı”.⁷⁸

Nitekim Kemal Bey sınırlar yatışınca kadar İttihat ve Terakki aleyhine yazı yazmış olan Velit Bey’i odasında misafir etmiştir.⁷⁹

Hüseyin Cahit, “İttihatçı ocağı” olan Malta’da İttihatçılara laf atan Ahmet Emin (Yalman)’in başına gelenleri de şöyle aktarmaktadır:

“İlk günlerin buzları çözülüp de artık arkadaşlık hayatı başladığı zaman, lâkırdı arasında, tabii, yeni ve eski geçmiş vakaların hikâyesine, münakaşasına sıra gelirdi. Galiba Ahmet Emin ölçüyü biraz kaçırmış. Kendisinin İttihatçı bir muhitte olduğunu, çekilen felâketlerin, uğranan hücumların, İttihatçılık hislerini takviye ettiğini hesaba katmamış, biraz fazla ve acı tenkitlerde bulunmuş.

Ahmet Emin, Hamal Ferit’in odasında idi... Ahmet Emin’in tenkitleri Hamal Ferit Ağabeyin canını yakmıştı... Ahmet Emin’e biraz bağırarak cevap verir. O da: İşte İttihatçı zihniyeti! deyince Ferit çıldırması gibi bir hal alır:

-Biz, sizin, aleyhimizdeki bu kadar yazılarınıza karşı sükût ettik. Burada size hüsnü muamele gösterdik, bir şey söylemedik. Siz ise hâlâ bize sövüyorsunuz! diyerek kaynar tencereyi ateşten yakaladığı gibi Ahmet Emin’in başına atacak olur. ..Ahmet Emin odadan savuşur. Fakat Ferit’in artık gözleri dönmüştü.

-Öldüreceğim! feryadıyla o da Ahmet Emin’in arkasından fırlar. ...Ahmet Emin merdivenlerden tırmanarak Diyarbekir Mebusu Feyzi ile Şükrü Kaya’nın odasına kapağı zor atar.

Bir büyük politika adamı kabiliyetini taşıyan Şükrü Kaya, Ahmet Emin’i yatağının altına saklar. Biraz sonra yetişen azgın İttihatçıyı da mahcup edecek ve yaptığı hareketten pişman bırakacak sözler bulur. Bereket versin, Ferit Ağabey kin güder takımından olmadığı için, hiddeti çarçabuk geçirdi. Sonra Ahmet Emin’le pekiyi dost oldular. Biz Malta’da bu türlü coşmalara ve kabarmalara “tel örgü hastalığı” adını vermiştik. Mahpusiyetin, kara düşüncelerin, ye’sin verdiği marazî istidat. En iyi dostlar bile arada bir hiç için birbirlerine kızıyorlar ve kavga ediyorlardı”.

Hüseyin Cahit, gazetecilere karşı bu infialin çok sürmediğini, gazetecilerin de yeni muhite uymak için büyük bir zekâ ve istidat eseri gösterdiklerini ve kendilerini faydalı bir unsur haline sokmağa çalıştıklarını, ajans telgraflarını, gazetelerden bazı mütalâaları tercüme ederek koridora astıklarını belirtmektedir. Zira Celal Nuri ince zekâsıyla yeni muhitin icaplarını çarçabuk takdir etmiş ve haber tercümelerinde “Enver” ismini “Kahraman Enver Paşa Hazretleri” şeklinde yazmaya başlamıştır.

Hüseyin Cahit, Polverista Kışlası’nda yapılan etkinliklerden en çok takdir ettiği şeyin kitap okuma ve yazma işleriyle meşguliyet olduğunu yazmaktadır. Hüseyin Cahit de Ziya Gökalp’in de teşvikiyle Malta’da birçok tercüme yapmıştır.⁸⁰

Hüseyin Cahit, Malta’ya getirilişlerinden yaklaşık bir sene geçtikten sonra esaret hayatının üzerine kızısı Azade’nin hastalığına dair aldığı haberlere oldukça üzülmüştür. Kızı bir ay içinde beş kilo kaybetmiştir.⁸¹ Hüseyin Cahit, kızını yeni evlendiren Malta komutanı Mareşal Plumer’e başvurur ve

⁷⁸ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar”, *Yedigün*, 113, 8 Mayıs 1935.

⁷⁹ Yalçın, “Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta”, *Halkçı*, 9 Mart 1955.

⁸⁰ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar”, *Yedigün*, 113, 8 Mayıs 1935; Hasan Fehmi Bey de Malta’da Kur’an tercümesi yapmıştır. Hasan Fehmi Bey yayınlamadığı bu tercüme Bekirağa Bölüğü’nde başlamış ve Malta’da bitirmiştir. *Ubeydullah Efendi’nin Malta Afganistan ve İran Hatıraları*, s. 123-125.

⁸¹ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar”, *Yedigün*, 113, 8 Mayıs 1935.

ailesinin Malta'ya getirilmesine müsaade edilmesini ister. Neticede “2697 numaralı esir⁸² ailesini Malta'ya getirtmekte serbesttir” denilen tek satırlık emirle ailesini Malta'ya getirmesine izin verilmiştir.⁸³ Hüseyin Cahit, ailesiyle birlikte Valetta şehriden 35 dakika uzaklıkta, eski Malta yahut Medine denilen bir köyde tuttuğu eve serbestçe giderek yerleşmiştir.⁸⁴ Hüseyin Cahit, kendisine verilen müsaadeyle Malta'ya eşi, iki çocuğu ve teyzesini getirmiştir.⁸⁵

Bu arada Türk sürgünlerinin haftada iki gün şehre serbest bir surette çıkmalarına da müsaade edilmiştir. Hüseyin Cahit bu serbestliğin Anadolu da “milli mücahitlerin” eline bazı İngilizlerin esir düşmüş olmasından kaynakladığını yazmaktadır. Ancak İngilizler şehre çıkmak için kaçmayacaklarına dair bir kâğıt imzalatmışlardır. Bu kâğıdı imzalayanlar muayyen saatlerde şehre yalnız inecekler ve muayyen saatte yine kışlaya döneceklerdi.⁸⁶

Malta'dan Kaçma Girişimi

Haftada iki gün şehre çıkmak imkânı hâsıl olunca, Malta sürgünleri adadan kaçmayı tartışmaya başlamışlardır. İngilizlerin kışladan şehre çıkarken vaktinde tekrar kampa döneceklerine dair bir taahhütname imzalattıklarını, bunu imzaladıktan sonra, kaçmanın ahlak bakımından doğru olup olmayacağı konusu üzerine uzun uzun münakaşalar yapılmıştır. İki fikir ortaya çıkmıştır. Birinciler “Mademki kaçılmayacağına dair söz verilmiştir, bu sözü tutmak lazımdır. Binaenaleyh imza verip kamptan çıktuktan sonra artık kaçmayı akla getirmek doğru bir hareket değildir” fikrindeydi. İkinci grup, “şehre çıkmak için verilen sözün ahlâkî bir kıymeti olmadığı, bu imzanın bizleri ahlak bakımından bağlamayacağı mütalaasında idiler”.⁸⁷ Hüseyin Cahit ikinci grubun fikirlerini savunanlardandı:

“İngilizler bizi Malta'ya getirirken bir hakka, bir ahlak kaidesine mi istinat etmişlerdi? Eğer biz, alelade harp esirleri olsa idik, yani her harp eden millet gibi, İngilizler de bizi savaş alanında yakalamış ve Malta'ya getirmiş olsa idi, bunda pek haklı sayılabilirdi. Bize şehre çıkmak için müsaade verirken sözümüze inanarak böyle lütfkâr davranmış olurlardı. Binaenaleyh, o zaman verilen sözü tutmamak bir ahlaqsızlık sayılabilirdi.

Fakat İngilizler bizi İstanbul'dan toplayarak Malta Adası'na bin türlü hakaret ve mahrumiyet içinde tükarken hiçbir ahlak ve hak prensibine istinat etmemişlerdi. Biz sivil insanlardık. İngilizler bizi Mütareke zamanında yakaladılar. Hatta o zaman İstanbul müttefikler tarafından işgal bile edilmemişti. İngilizlerin biricik hakkı kuvvetli olmalarından ileri geliyordu. Fakat dağlardaki eşkıyalar da kendilerini kuvvetli gördükleri zaman istediklerini yaparlardı. Onların kuvvetli olmalarına hürmet gösterilmesi mi icap ederdi?

Bir eşkıya çetesi bizi dağa kaldırmış olsa idi ve bizden aldığı söz üzerine üzerimizdeki sıkıntı biraz gevşetse idi, fırsat bulsak kaçmayacak mıydık? Bizim Malta'daki vaziyetimiz, hak ve ahlak bakımından mütalaa edilirse, işte tamamen bu eşkıya elinde kalmış bir insan vaziyeti idi”.

⁸² Hüseyin Cahit, Malta'da kendisine verilen numara için “Bizler Malta'da şahsiyetimize sahip değildik. Sadece bir numaradan ibarettik. Gözlerime inanamıyordum. Fakat bu, bir hakikat idi” değerlendirmesinde bulunur. Yalçın, “Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta”, *Halkçı*, 10 Mart 1955.

⁸³ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar”, *Yedigün*, 114, 15 Mayıs 1935; Ziya Gökalp'in mektuplarından anlaşıldığına göre Hüseyin Cahit ailesini getirmek için 1920 yılı Mayısında başvurmuş ve 1920 Haziranı başında da ailesini getirebileceğine dair izin çıkmıştır. Ziya Gökalp, *Limni ve Malta Mektupları*, s. 318, 336.

⁸⁴ Hüseyin Cahit, kendisinden sonra bazı arkadaşlarının da ailelerini getirmek için müracaatta bulduklarını ancak İstanbul ile sıkıntı çıkmaması adına bu kişilere izin verilmediğini yazmaktadır. Yalçın, “Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta”, *Halkçı*, 17 Mart 1955.

⁸⁵ Şimşir, *age.*, s. 369.

⁸⁶ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar”, *Yedigün*, 116, 29 Mayıs 1935.

⁸⁷ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar”, *Yedigün*, 116, 29 Mayıs 1935.

Hüseyin Cahit, kaçmaya karar verdikten sonra bunun nasıl olacağını düşündüklerini ifade etmektedir. İlk olarak ağızları sıkı tutmak gerekiyor, daha sonra paraya ihtiyaç bulunuyordu. Ancak para yoktu. İngilizler hepsini almışlar ve haftada da iki lirasını veriyorlardı.

Hüseyin Cahitlerin odasının hizmetini gören Mihal, Valletta'da bir Rum'a rast geldiğini, bu Rum'un Maltızlardan ahabları olduğunu ve bu Maltızlardan birinin üç dört kişiyi kaçırabileceğini söylediğini dile getirmiştir. İngilizlerin casusu olabileceği şüphesiyle Mihal'e güvenemeseler de yine de denemeye karar vermişlerdir. Mihal, Hüseyin Cahit ve arkadaşlarını bu Rum ve Maltız ile şehirdeki bir bahçede buluşturmuştur. Bu iki kişi ilk olarak para meselesini açmıştır. Hüseyin Cahit paralarının olmadığını, parayı ancak Malta'dan kurtulduktan sonra verebileceklerini söylemiştir. Ayrıca Hüseyin Cahit, "Bu kadar sıkı bir idare ve nezaret varken, bizi buradan ne suretle kaçırabilirsiniz? diye sormuştur. Rum da "Onu hiç merak etmeyiniz. Biz sizi buradan vapura koyacağız. İtalya'ya gideceksiniz. Orada sizi İtalyan toprağına çıkaracağız. İşte yapacağımız bundan ibarettir. Oradan ötesine karışmayız". Hüseyin Cahit, "Ya pasaport?" deyince "Bu bizim işimiz değil. İtalya'da siz başınızın çaresine bakmalısınız. Biz yalnız sizi buradan alıp İtalya toprağına çıkarmayı taahhüt ederiz". Bu konuşmalardan sonra Hüseyin Cahit ne kadar para vereceklerini sormuştur. Onlar da dört kişi için peşin olarak yirmi bin şilin istemişlerdir.

Hüseyin Cahit paralarının olmadığını, ancak meseleyi arkadaşlarıyla müzakere edeceklerini söyleyerek bir hafta sonra yeniden aynı yerde buluşmak üzere ayrılmıştır. Hüseyin Cahit, oda arkadaşlarıyla meseleyi müzakere etmiş ve yirmi bin şilini yirmi bin İtalyan lirasına dönüştürebilirlerse teklifi kabul etmeye karar vermişlerdir. Ancak başka ihtimalleri de araştırmak için çok da istekli davranmamaya karar vermişlerdir. Hüseyin Cahit, bir hafta sonra Rum ve Maltızla tekrar buluşmuş ve taleplerini söylemiştir. Onlar da bu işin başındaki kişiye söylemeden bir şey diyemeyeceklerini söylemişler ve bir hafta sonra görüşmek üzere ayrılmışlardır.

Bu arada Hüseyin Cahit ve arkadaşları, başka ihtimalleri de araştırmaya başlamıştır. Malta, Sicilya'ya pek yakın olduğuna göre, bu mesafeyi bir kotra yahut bir motor ile geçmek ihtimalini araştırmışlardır. Hüseyin Cahit, Salah Bey'le dışarıya çıktıkları bir gün Sliema Vapur iskelesinde bir kotra kiralamışlar ve kotra ile Sicilya'ya geçilip geçilemeyeceğini test etmeye çalışmışlardır.⁸⁸ Hüseyin Cahit sandalcıya üstü kapalı Sicilya sahillerinin uzak olup olmadığını sormuştur. Sandalcının söyledikleri Hüseyin Cahit'i umutlandırmıştır. Ancak bir müddet sonra çıkan sert rüzgâr kotrayı savurunca bunun mümkün olamayacağını anlamışlardır: "Bu açık denizde böyle küçük bir tekne ile çıkılacak seyahatin son konağı acaba Sicilya mı yoksa ahret mi olabilirdi?".

Hüseyin Cahit, kotrayla kaçılmayacağını anlayınca tekrar Rum ve Maltızla görüşmeye karar vermiştir. Ancak onlar amirleri dedikleri kişiyle görüştiklerini ve onun son sözünün, dört kişiyi bin İngiliz lirasından daha az bir para ile kaçıramayacakları olduğunu söylemişlerdir. Hüseyin Cahit bu parayı veremeyeceklerini belirtince görüşme de bitmiştir.

Ailesi Malta'ya gelince Hüseyin Cahit, adadan kaçma girişimlerine son vermiştir. Bunun sebebini de şöyle açıklamıştır:

"Ailem de Malta'ya geldi. Benim için artık kaçma emellerine nihayet vermek zaruriyet kesbetmişti. Mareşal Plumer'in gösterdiği şahsi surette emniyet ve insaniyetten, kamp kumandanı Binbaşı Gad'ın şahsi surette tekeffülü neticesinde evimde serbest ikamete müsaade olunduktan sonra onların bu iyi niyetlerini suiistimal etmeye kalkamazdım. Beni haksız yere Malta'ya getiren ve hapsedip İngiliz hükümetine karşı hiçbir söz ile bağlı saymayabilirim, fakat bir valinin ve bir kamp kumandanının gösterdikleri şahsi itimada ve onlara verdiğim söze riayet etmek mecburiyetinde idim".⁸⁹

⁸⁸ Yalçın, "Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar", *Yedigün*, 117, 5 Haziran 1935.

⁸⁹ Yalçın, "Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar", *Yedigün*, 118, 12 Haziran 1935.

Ancak iki arkadaşları Malta'dan kaçmayı başarmıştır. Bunlardan biri Salvador Kalesi'nde "Ah ada olmasaydı" diye daha ilk dakikadan aklına kaçmayı sokmuş olan Cevdet Bey'dir. Diğeri Serdarzade Mustafa Bey'dir.⁹⁰ Bu firar olayı üzerine kamptaki sürgünlerin şehre çıkmaları yasaklanmıştır.

Hüseyin Cahit, 1 sene 10 ay 27 gün esir kaldıktan sonra İngilizlerle Ankara Hükümeti arasında 16 Mart 1921 tarihinde yapılan antlaşma neticesinde özgürlüğüne kavuşmuştur.⁹¹ Serbest bırakılacak esirler İtalya topraklarında Ankara Hükümeti temsilcilerine teslim olunacaklardı. Ancak Hüseyin Cahit, kızının tedavisi için bir an evvel Avrupa'ya gitmek mecburiyetinde bulunduğu gerekçesiyle doğruca İtalya'ya gitmek için izin istemiştir. Bunu talep eden birkaç arkadaşı ve ailesiyle birlikte 23 Nisan günü Siraküza'ya gitmek üzere Malta'dan ayrılmıştır.⁹²

Hüseyin Cahit Bey'in İngilizler Hakkındaki Değerlendirmeleri

Hüseyin Cahit, özellikle İkinci Meşrutiyet dönemi siyasi hayatı boyunca İngilizlere yakınlığı ile tanınmıştır. Hüseyin Cahit buna dayanarak hatıralarında kendisi gibi İngiliz taraftarlığıyla tanınmış tanınmış kişilerin niçin Malta'ya sürüldüklerine anlam verememekte ve sırf İttihatçı olduğu için insanları sürgüne gönderilmesinin yanlış olduğunu dile getirmektedir:

"Meselenin en garip ciheti, bugün Malta'da bulunan arkadaşlar arasında çoğunun öteden beri İngiliz siyasasına taraftar olmaları idi. İttihat ve Terakki hükümeti cihan harbine girmiş, Alman ve Avustralyalıların yanında mevki almıştı. Fakat bu karar nihayet hükümetteki zatların bir kanaatleri neticesi idi. Kimsenin rey ve fikri alınmadan yapılmış bir hakaretti. Cihan harbine girmek istemeyenler, bir kere savaş ilan edildikten sonra her türlü düşüncüyü susturarak yalnız galip gelmek çaresini düşünmeye mecburdular. Onun için, İngilizlerin sırf bir öç hissine mağlup olarak, ellerine geçirdikleri İttihatçıları buraya kapamalarında hiçbir mana yoktu".⁹³

Hüseyin Cahit, tutuklanması sırasında yaşadığı hayal kırıklığının daha fazlasını İngiliz idaresinden gördükleri düşmanca muameleden sonra yaşamıştır. Bu hayal kırıklığını şöyle ifade etmektedir:

"Kaledeki bu vahşice muameleler bizde İngiliz hükümeti, İngiliz hükümeti, İngiliz medeniyeti hakkında derin bir hayret ile karışık büyük bir esef ve teessür husule getiriyordu. Şimdiye kadar bütün okuduklarımızın, öğrendiklerimizin, duyduklarımızın tamamen zıddı bir muameleye maruz kalıyorduk ve bunu ne suretle izah edeceğimizi bilemiyorduk. Eğer kabahatli isek bu kabahatimize kanun bir ceza tayin ediyorsa o cezayı bize çektirebilirlerdi. Fakat ondan evvel bizler için gösterilen şu muameleler bir eziyet ve işkence demektir. Bunu iddia edilen İngiliz yüksekliği ve medeniyeti ile nasıl telif kabul olurdu? İşte buna bir türlü aklımız ermiyordu".⁹⁴

Bir başka yerde de hayal kırıklığını şöyle ifade etmektedir:

"Şimdi hâlâ düşünüyorum da İngilizlerin neden dolayı bize bu kadar ruhi ve maddi bir işkence yaptıklarına akıl erdiremiyorum. Yaptıklarından kendileri için ne fayda melhuz idi? Bizleri Türkiye'den uzaklaştırmak kendi politikaları icabından ise devletlerarasında hak ve adalet sözü safderunları aldatmağa yarayan bir komedyadan ibaret olduğu için kuvvetlerine güvenerek Malta'ya getirebilirlerdi. Buraya kadarını mazur görsem bile, aklım alıyor. İzahımı kabil görebiliyorum. Fakat bizi Malta'ya getirdikten sonra alışkın olduğumuz insan hayatından mahrum etmekteki hikmeti bir türlü zihnime

⁹⁰ Yalçın, "Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar", *Yedigün*, 120, 26 Haziran 1935.

⁹¹ Hüseyin Cahit, Malta'dan kurtulacaklarını müjdeleyen telgrafın Talat Paşa'nın şahadetini bildiren gazete ve telgrafla aynı tarihte geldiğini, bu elim haberin kimsede memnuniyet ve neşeye yer bırakmadığını yazmaktadır. Yalçın, "Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta", *Halkçı*, 19 Mart 1955.

⁹² Yalçın, "Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta", *Halkçı*, 19 Mart 1955; Hüseyin Cahit ile beraber İbrahim Saip, Abbas Halim ve Sait Halim Paşalar da kendi maddi imkânlarıyla İtalya'ya gitmişlerdir. Şimşir, *age.*, s. 369.

⁹³ Yalçın, "Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar", *Yedigün*, 118, 12 Haziran 1935.

⁹⁴ Yalçın, "Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar", *Yedigün*, 98, 23 İnkıcanun 1934.

sığdıramıyorum. Sonra, Anadolu’da milli hükümet bir takım İngiliz esirleri elde edince, İngilizler mukabele bilmisilden korkarak Malta’da bize nispi bir hürriyet vermeye mecbur oldular. Bunu vaktiyle kendiliklerinden yapmış olsalardı ne kaybederlerdi acaba? İsteyen Malta Adası’nda bir otel veya pansiyonda oturabilir, isteyen ailesini getirebilir, isteyen kışla hayatını tercih ederdi. Adadan kaçmamamızı temin etmek onlar için müşkül bir iş olmazdı. Müteselsil bir kefalet bunu pek kolay temin ederdi.

Bizim içimizde İngiliz medeniyetine karşı bir derin istihfaf doğurmadan, medeni bir millete hiç yakışmayacak bu hareketlere, bu intikamlara tenezzül etmeden siyasi menfaatlerinin icap ettiği neticeyi temin edebilirlerdi. Bugün bir İngiliz devlet adamının ağzında beynelminel, hak ve adalet prensiplerinden bahsedildiğini duyduğum zaman şüphe ve istihfaf ile gülmekten kendimi men edemiyorum. İnsani hislerinizi hak ve adalet prensiplerinizi yakından gördük, tecrübe ettik, biliyorum, diyorum. Halbuki bizim kitaplara bakarak İngilizler, İngiliz medeniyeti ve adaleti hakkında beslediğimiz fikir bundan ne kadar farklı idi! Hâlâ bile bize bu kadar fena muameleyi yapanlar siviller değildi, İngiliz askerleri idi diyerek bir tevil ve izah yolu düşünmek istiyorum!.”⁹⁵

“İngiliz idaresine böyle yakından temas ettikçe, garabet ve mantıksızlıklarını gördükçe ne söyleyeceğimizi şaşırıyorduk” diyerek hayal kırıklığını tekrarlayan Hüseyin Cahit, yerli Maltızların bile İngilizlerden daha insani davrandıklarını belirtmektedir: “Maltız zabıtları de, neferleri de çok daha insan idiler. İngilizlerdeki düşmanlık hissi, istihkar hissi onlarda yoktu”.⁹⁶

Hüseyin Cahit, hatıralarının sonuna doğru İngilizler hakkında bu kadar ağır eleştiriler yapmaktan çok üzüntü duyduğunu ve bunların kendisi için hayal kırıklığı olduğunu belirttikten sonra eskiden beri Anglo-Sakson medeniyetinin yüksekliğine dair fikirlerle büyüdüklarını, ancak gördükleri muamelenin “zihne sığmayacak derecede gayri insani” olduğunu ifade etmektedir.⁹⁷

Hüseyin Cahit, yazdıkları bütün şeylerin gerçek olduğunu belirtmekle beraber gördükleri haksız muameleden bütün İngiliz milletini de sorumlu tutmak istemediğini, bu “kadar dar görüşlü ve insafsız” olmadığını da eklemektedir.⁹⁸ Hatta Hüseyin Cahit şahsi olarak yaşadıkları bu felaketin Türk-İngiliz ilişkilerini etkilememesi gerektiğini, İngiltere ile dostça geçinmenin Türkiye’nin menfaati icabı olduğunu belirtmektedir:

“İngilizlerin Mütareke zamanlarında Türkiye’ye karşı takip ettikleri siyaset baştan nihayete kadar bir hata teşkil eder. Bu hatayı İngiliz milletinin bitaraf ve hakperest fertleri nazarında izah edebilmek aynı sistemin bundan sonra devam etmemesi için belki bir fayda verebilir. Eğer tarih bu gün, şu saatte, tevakkuf edecek olsaydı, bundan sonra her millet birbirinden ayrı bir halde yaşayacak, hiçbir münasebete girişmeyecek olsaydı ortaya kin ve gazez alevleri saçmakta mahzur olmayabilirdi. Fakat tarih bundan sonra da devam edecek, bundan sonra da Türklerle İngilizler münasebette bulunacak, hissiyata kapılmaktan vazgeçerek vatanın menafii ne icap ettiriyorsa onu düşünmek vatanını seven bir Türk için vazife-i milliyedir.

İngiltere Hükümeti bizi Malta’ya sürmekle bizlerin şahsımıza maddi ve manevi pek büyük fenalık etti. Bize orada bi-lüzum şiddetler gösterildi. İngiltere Hükümeti Türk hükümetine karşı da mütareke esnasında dürbinane bir siyaset tatbik etmedi. Bütün bunlar İngiltere’nin büyük bir devlet, İngilizlerin büyük ve mütemeddin bir millet olmasına mani değildir. İngiltere cihan siyasetinde hiçbir zaman istihfaf edilemez, küçük görülemez. Gene Türk Cumhuriyeti, İngiliz Hükümetine karşı husumet hissiyatı içinde yaşamamalıdır. İngiltere ile hoş geçinmek mümkün olduğu kadar derin ve devamlı münasebeti dostane

⁹⁵ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar”, *Yedigün*, 110, 17 Nisan 1935.

⁹⁶ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar”, *Yedigün*, 103, 27 Şubat 1935.

⁹⁷ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar”, *Yedigün*, 115, 22 Mayıs 1935.

⁹⁸ Yalçın, “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Fırar”, *Yedigün*, 121, 3 Temmuz 1935.

tesisine çalışmak Türk vatanının menfaati icabatındandır. Benim için, kalbimden hissiyata ve esaret hatıralarının uyandırdığı intübaata kapılarak bunun aksini neşir ve ilan etmek elbette daha tatlı, daha keyifli olurdu. Fakat memleketin umumi ve hayati menafii mevzuu bahis olduğu zaman bütün şahsi infialâtı susturarak yalnız vatanın hayır ve selametini göz önünde tutmak lazımdır”.⁹⁹

Hüseyin Cahit, “Malta hatıralarını, unutmamak ve ebediyen düşman olmak için” yazmadığını belirttikten sonra İngiltere’ye de bir çağrıda bulunur. Malta’da olanların ebediyen unutulması için İngiltere’nin Türkiye’ye karşı takip ettiği siyasette ufak bir değişiklik yaparak Türkiye’ye “karşı küçücük bir hayırhahlık ve dostluk” eserinin yeterli olacağını kaydetmektedir.¹⁰⁰

Hüseyin Cahit Bey’in Hakkındaki Eleştirilere Cevabı

Hüseyin Cahit’in Malta hayatı daha sonra bazı açılardan eleştiri konusu olmuştur. Bunlardan biri Malta’da imtiyazlı bir hayat geçirmiş olmasıdır. “Malta esaretini Osmanlı Devletine borç verenler vekili sıfatının¹⁰¹ gölgesinde bir sayfiye hayatı şeklinde geçirdiği” ileri sürülmüştür. Hasta olan Şeyhülislam dışında devrin üst düzey bütün insanları Malta’da rutubetli taş odalarda tam bir hapisane hayatı yaşarken Hüseyin Cahit’in Malta’da havalı, manzaralı güzel bir evde ailesi ile oturduğu belirtilmiştir.¹⁰²

Hüseyin Cahit’in Malta’dan sonra Anadolu’ya değil, Avrupa’ya gitmesi de bir eleştiri konusu olmuştur. Hüseyin Cahit’in zafer kazanılıncaya kadar Türkiye’ye dönmediği, “memlekette emin, rahat, huzur içinde yaşamak imkânları doğar doğmaz” ülkeye döndüğü ifade edilmiştir.¹⁰³

Hüseyin Cahit, hatıratında Malta sürgünü sonrası neden ülkeye dönmediği eleştirisine cevap vermiştir. Milli Mücadele başladığı zaman İstanbul hükümeti ve işgalcilerin bunu bir İttihatçılık hareketi gibi göstermeye çalıştıklarını, Ankara hükümetinin de mücadelenin milli bir hareket olduğunu ispatlamak için İttihatçılara karşı bariz bir tavır aldığını, hatta Ankara Hükümetinden birinin Avrupa’da eski bir İttihatçılardan bazılarını “Anadolu’ya gidip ne yapacaksınız? Orada size ihtiyaç yoktur” dediğinin duyulduğunu belirttikten sonra bu durumu normal karşıladığını ifade etmiştir. Zira ona göre, İttihatçılar milli bir mücadele neticesinde kurtarılmış hükümetin tekrar başına geçip eskisi gibi hâkim olamazlardı ve olmamaları da gerekirdi. Siyasette en büyük hünerlerinden birisinin zamanın şartlarına göre fedakârlıklar yapılması olduğunu, bir devlet veya siyaset adamının gerektiğinde görevinden çekilebilmeyi de bilmesi gerektiğini belirttikten sonra kendilerine düşenin bir kenara çekilerek iktidarı bir milli mücadele neticesinde katanlara bırakmak olduğunu ifade etmiştir:

“Bazı zatlar vardır ki evvelce İttihat ve Terakki teşkilatında ikinci, üçüncü derece kaldıkları, kabiliyet ve istidatlarını göstermeye müsait bir zemin bulamadıkları halde, şimdi bir fert sıfatıyla dâhil oldukları Mücadele-i Milliyede temeyyüz etmişler, birinci safâ çıkmışlardı. Onlar böyle çalıştıktan ve muvaffak olduktan sonra, eski rüesaya “sizler buyurun efendim” deyip terk-i mevki edemezler ve arkaya çekilemezlerdi. Bunu istemek kalbi beşeri tanımamak olurdu. Binaenaleyh, Mücadele-i Milliye’den sonra tahaddüs eden vaziyet karşısında eski İttihat ve Terakki rüesası için yapılacak şey mevki iktidara yapışmak hırsına mağlubiyetten nefislerini kurtararak arka saflara çekilmek, yenilere yer bırakmak, kendilerinden bir şey istenirse ancak o zaman hizmet etmek, kumandan değil nefer sıfatıyla umumi menfaatin teminine çalışmaktır”.

⁹⁹ Yalçın, “Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta”, *Halkçı*, 2 Mart 1955.

¹⁰⁰ Yalçın, “Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta”, *Halkçı*, 20 Mart 1955.

¹⁰¹ Hüseyin Cahit Bey, 1911-1920 yılları arasında kesintisiz olarak Düyun-ı Umumiye Türk Dayınler Vekili olarak görev yapmıştır.

¹⁰² Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, İstanbul 1998, s. 147; Samet Ağaoğlu, Malta’dan kurtulup İtalya’ya geçtikten sonra Hüseyin Cahit’in büyük kısmı beş parasız arkadaşlarına Allahaismarladık bile demeden yataklı vagona atlayıp Avrupa’ya doğru gittiğini belirtir. Ağaoğlu, *age.*, s. 148.

¹⁰³ Ağaoğlu, *age.*, s. 148.

Hüseyin Cahit, Ankara'ya gitmemesinin en temel sebebinin bu durum olduğunu, bunun yanında Malta'dan çıkar çıkmaz, kızını tedavi için İsviçre'ye götürmeye mecbur olduğunu, ailesini orada bırakıp Anadolu'ya gitmesinin ise maddi açıdan mümkün olmadığını belirtmiştir.

Asker olmadığı için orduda bir hizmet yapmasının mümkün olmadığını kaydeden Hüseyin Cahit, Ankara'ya gidip de mebusluk veya vekillik görevi istemenin de doğru olmayacağını, buna rağmen Ankara'ya gitmesinin “bir şey mi istiyor şüphesine ve muahezesine maruz kalmaktan ibaret” olacağını ifade etmiştir. Hüseyin Cahit, mektupla Ankara'ya gelmesinin sebebinin soran Feyzi Bey'e Menton'dan verdiği cevapta, Ankara'da hiçbir işe yaramayacağını ancak üzerine düşecek her hizmete amade olduğunu, bununla beraber yabancı bir memlekette de kalmakla da vatana hizmet kabil olabileceğini yazdığını belirttikten sonra şöyle devam etmiştir:

“Fihakika memleket için müfit olmak yalnız Millet Meclisi veya Heyeti Vekile sahasına münhasır değildir. Her fert kendi vazifesini ifa için elinden geleni yaparsa vatanına hizmet etmiş sayılabilir. İşte ben de bu mülâhaza ile Malta'da başladığım tercüme işine Malta'dan çıktıktan sonra Avrupa'da da devam ettim. Biz Mücadele-i Milliye ile meşgul iken sen ne yaptın? Diye bir suale maruz kalırsam, o zaman elliyi altmışı bulan mütercem ciltleri göstererek:

-Kurtardığınız vatanın evlatlarını ben de cehaletten kurtarmağa çalıştım, diyebilmeyi düşündüm. Mevkii iktidardakilerin memleketi idaredeki haklarını teslim ederek, muvaffakiyetleri için en sıcak ve samimi temennilerde bulunarak vazifemi yaptım. Bu memleketin gençlerine bir kütüphane hazırladım. İşte Ankara'ya bunun için gitmedim”.¹⁰⁴

Sonuç

Mütareke döneminin en kayda değer olaylarından biri de Malta'ya yapılan sürgünlerdir. Sürgün Hürriyet ve İtilaf Fırkasıyla, İngilizlerin işbirliği neticesinde gerçekleşmiştir. İngilizler kendilerine karşı oluşabilecek bir muhalefeti engellemeye çalışırken, Hürriyet ve İtilafçılar da Birinci Dünya Savaşı yenilgisiyle gözden düşmüş olan İttihat ve Terakki'yi bitirip tam olarak iktidara yerleşmek istemişlerdir. Neticede 1919-1920 yılları içerisinde asker ve sivil üst düzey 144 Türk Malta'ya sürgüne gönderilmiştir.

Bunlar arasında İttihat ve Terakki'nin önde gelen kalemlerinden Hüseyin Cahit Yalçın da yer almıştır. 2 Haziran 1919 tarihinde Malta'ya ulaşan Hüseyin Cahit ve arkadaşları önce Salvador Kalesi'ne yerleştirilmiştir. 7 Ekim 1919'da eski Verdala Kışlası'na, 6 Ocak 1920 tarihinde ise Yeni Verdala Kışlası'na nakledilmişlerdir. Yeni Verdala'da 1 ay 5 gün kaldıktan sonra Polverista Kışlası'na nakledilmiştir. Ankara Hükümetinin diplomatik çabaları ve İngiltere ile yaptığı antlaşma neticesinde toplam 1 sene 10 ay 27 gün esir kaldıktan serbest kalmıştır. Kızının tedavisi gerekçesiyle doğrudan İtalya'ya gitmek için İngilizlere başvurmuştur. Talebinin kabul edilmesi üzerine 23 Nisan 1921 tarihinde Malta'dan ayrılmıştır.

Hüseyin Cahit, sürgüne gönderilen birçok kişi gibi Malta hatıralarını yazmış ve yayımlamıştır. Hatta hatıralarını üç defa yayımlamıştır. İlk olarak 1925'te *Tanin*'de, 1934-35'de *Yedigün*'de, 1955'de de *Halkçı*'da yayımlamıştır. Küçük farklar dışında hatıralar aynı metne sahiptir. Örneğin *Tanin*'de ve *Halkçı*'da Malta'dan sonra neden Anadolu'ya gelmediği yönündeki eleştirilere cevap verirken *Yedigün*'de buna yer vermemiştir. Malta sürgünü öncesi en detaylı bilgiyi ise *Halkçı*'daki metinde vermiştir.

Hüseyin Cahit, İkinci Meşrutiyet döneminde İngiliz yanlısı bir siyasete taraftar olmuştur. Buna rağmen İstanbul'dan ayrılışından itibaren İngilizlerin tutumundan hiç memnun olmamıştır. Zira kendilerini hiçbir hak hukuka sığmayacak bir şekilde sürgüne göndermişlerdir. Bunun yanında kendilerine bir harp esirinden daha kötü davranılmıştır. Bütün bunlara rağmen Hüseyin Cahit, İngilizlerin Mütareke döneminde yaptıklarının “mütemeddin bir millet olmasına mani” olamayacağı görüşündedir. Hatta ona göre “İngiltere

¹⁰⁴ Yalçın, “Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta”, *Halkçı*, 20 Mart 1955.

ile hoş geçinmek mümkün olduğu kadar derin ve devamlı münasebeti dostane tesisine çalışmak Türk vatanının menfaati icabatındandır”.

Bu İngiliz taraftarlığının etkisiyle midir bilinmez ama kamp reisi olmasına rağmen, bir yararı olmayacağı gerekçesiyle, Malta’da İngiliz idaresine karşı sert bir tutum içine girmemiştir. Hatta Malta sürgünleri konusunda en kapsamlı çalışmayı yapan Bilal Şimşir, Londra’daki arşivlerde Hüseyin Cahit’e ait bir tane protesto mektubuna rastlamadığını ifade etmektedir. Diğer yandan Hüseyin Cahit, sert eleştiri yazanları da “Hadidiler” diyerek eleştirdiklerini de belirtmektedir. Bu tutumu yüzünden arkadaşlarının baskısıyla kamp reisliğinden istifa ettirilmiştir.

Büyük bir ihtimalle, daha önceki İngiliz siyasetine olan yakınlığı ve Malta’daki mutedil tutumu yüzünden İngilizler Hüseyin Cahit’in ailesini Malta’ya getirmesine izin vermiştir. Bu imtiyaz diğer sürgünlere tanınmamıştır. Tabii bu imtiyazlı durum Hüseyin Cahit hakkında eleştirilere neden olmuştur.

Her şeye rağmen Malta’da zamanını en iyi değerlendirenlerden biri Hüseyin Cahit olmuştur. Burada İngilizcesini geliştirmiş ve İtalyanca öğrenmiştir. Bunun yanında Malta’da Ziya Gökalp’in teşvikiyle sonradan “Oğlumun Kütüphanesi” adı altında yayımlanacak olan çeviri kitaplar serisine başlamıştır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, Ahmet “Mütareke ve Malta Hatıraları”, *Akın*, 1-25 Temmuz 1933.
- Ağaoğlu, Samet *Babamın Arkadaşları*, İstanbul 1998.
- Gökalp, Ziya *Limni ve Malta Mektupları*, Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel, Ankara 1989.
- Halil Menteşe'nin Anıları*, İstanbul 1986.
- Karay, Refik Halit *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul 1996.
- Mehmet Şeref Bey, “Malta Hatıratı-Malta’da Türkler”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Nisan-29 Mayıs 1337.
- Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta Afganistan ve İran Hatıraları*, Hazırlayan: Ömer Hakan Özalp, İstanbul 2002.
- Milli Mücadele Döneminde Bekirağa ve Malta Anıları*, Hazırlayan: Mehmet Akif Bal, İstanbul 2003.
- Nazif, Süleyman *Malta Geceleri*, İstanbul 1342.
- Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, III, İstanbul 1992.
- Sabis, Ali İhsan *Harp Hatıralarım*, V, İstanbul 1993.
- Şimşir, Bilal *Malta Sürgünleri*, Ankara 1985.
- Yalçın, Hüseyin Cahit “Malta Adasında Esaret Hatıraları: Tevkif-Esaret-Firar”, *Yedigün*, 87, 7 İkinciteşrin 1934-121, 3 Temmuz 1935.
- Yalçın, Hüseyin Cahit “Meşrutiyet Devri Sonrası: Mütareke ve Malta”, *Halkçı*, 30 Ocak 1955-20 Mart 1955.
- Yalçın, Hüseyin Cahit “Meşrutiyet Hatıraları”, *Fikir Hareketleri*, Sayı: 177, 13 Mart 1937, s. 326.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, “Malta Hatıraları”, *Tanin*, 7 Mart 1341-13 Nisan 1341.
- Yalman, Ahmet Emin *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1888-1922*, Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdiç, I, İstanbul 1997.